گەشەسەندن و پوکانەوەی گەنجینەی وشە

لە زمانی کوردیدا

نامەیەکە

تابان محەمەد سەعید حەسەن

پێشکەشی کۆلێژی زمانی زانکۆی سلێمانیی کردووەو بەشێکە لە
پێویستییەکانی پلەی ماجستێر لە زمانی کوردییدا

سەرپەرشت:
پرۆفیسۆری یاریدەدەر: د. فاروق عومەر سدیق

2708 کوردی   2008 زاینی

ئەم نامەیە بە چاودێری من لە زانكۆی سلێمانی ئامادەكراوە و بەشێكە لە پێویستییەكانی وەرگرتنی پلەی ماجستێر لە زمانی كوردیدا.

ناو: پ.ی.د. فاروق عومەر سدیق
رۆژ: / /2008

بە پێی ئەو پێشنیازە، ئەم نامەیە پێشكەش بە لیژنەی هەڵسەنگاندن دەكەم.

ناو:د. دڵشاد عەلی
سەرۆكی لیژنەی خوێندنی باڵای بەشی كوردی
رۆژ: / /2008

ئێمە ئەندامانی لیژنەی هەڵسەنگاندن، ئەم نامەیەمان خوێندەوەو لە گەڵ خوێندکارە کەدا گفتوگۆمان دەربارەی ناوەرۆك و لایەنەکانی تری کرد و بڕیارماندا، کە شایەنی ئەوە یە بە پلەی (   ) بڕوانامەی ماجستێری لە زمانی کوردیدا پێبدرێت.

ناو: پ.ی. د. فەرەیدون عەبدول محەمەد
سەرۆکی لیژنە

ناو: پ.ی.د. بەکر عومەر عەلی
ئەندام

ناو: پ.ی.د. هۆگر مەحمود فەرەج
ئەندام

ناو: پ.ی.د.فاروق عومەر سدیق
ئەندام و سەرپەرشت

لە لایەن ئەنجومەنی کۆلیژی زمانەوە پەسەندکرا.

ناو: پ.ی.د. محەمەد دلێر ئەمین
راگری کۆلیژی زمان
رۆژ: /   / 2008

پێشکەشکردن

پێکەشه بە:

- **(دایکم و باوکم)، ئەو هەناسانەی بێ ئەوان ژیان مانای نەبووە لام.**
- **بە براکەم و خوشکەکانم، کە هەمیشە هاوکارو هاندەرم بوون.**
- **بە مامۆستا خۆشەویستەکانی هەموو قۆناغەکانی خوێندنم.**

سوپاسنامە

سوپاس بۆ:

- **سەرۆكایەتی زانكۆ و ڕاگرایەتی كۆلێژی زمان و لیژنەی خوێندنی باڵاو مامۆستایانی بەشی كوردی، كە هەمیشە دڵسۆزانە خزمەتیان كردووە.**
- **مامۆستای گەورەم، (پ.ی.د. فاروق عومەر سدیق)، كە هەمیشە هاندەرو هاوكارم بووە، بە دڵسۆزییەوە ئەركی سەرپەرشتیكردنی نامەكەی گرتە ئەستۆو سەرچاوە ڕوسییەكانی بۆ وەرگێڕام، كارەكەی گەیاندە ئەم ئەنجامە، هیوادارم لە خزمەتكردن بەردەوام بێت.**
- **سەرۆكی لیژنەی خوێندنی باڵای بەشی كوردی (د.دڵشاد عەلی)، كە بەوپەری دڵسۆزییەوە هاندەرم بووە، لە سەرچاوەی زانستیدا هاوكاریی كردوم.**
- **بەڕێز(پ.د.محەمەد مەعروف فەتاح)، كە وەك كاری هەمیشەیی خۆی، ڕێنمایی كردم و بە سەرچاوەی زانستی هاوكاری كردم.**
- **مامۆستای خۆشەویستم (پ.ی.د.بەكر عومەر عەلی)، كە هەمیشە هاوكار و هاندەرم بووە، هیوای تەمەن درێژی بۆ دەخوازم.**
- **بەڕێزان (پ.ی.د.محەمەد مەحوی) و (پ.ی.د.هۆگر مەحمود فەرەج)، هەمیشە ئامادەی وەڵامی هەموو پرسیارێكم بوون.**
- **بەڕێز (پ.ی.د.فەرەیدون عەبدول بەرزنجی)، بە ڕێنمایی زانستی هاوكاری كردووم.**
- **مامۆستا (ع.ع.شەونم)، لە شیكردنەوەو دەستكەوتنی وشە كۆنەكاندا زۆر هاوكاری كردووم.**
- **مامۆستا (ئازاد ئەحمەد)، كە زۆر ماندوو بوو لەگەڵمدا و هاوكاری كردم.**
- **ئەم بەڕێزانە، كە بە وەرگێڕان هاوكارییان كردم (د. سەباح بەرزنجی، م.شیلان محەمەد، شەماڵ ئەبوبەكر، شیلان ڕەشید، ئاسۆ ئەحمەد).**
- **فەرمانبەرانی كتێبخانەی كۆلیژ و كتێبخانەی ناوەندیی زانكۆ و كتێبخانەی گشتی سلێمانی، كە هەموو كات هاوكارییان كردووم.**
- **هەموو ئەو ئازیزانەم، كە خۆشەویستیی ئەوان هیوای لە ژیانمدا سەوز كرد و بە پێی توانای خۆیان یارمەتییان داوم.**

لیستی زاراوەکان

	ئـ
Abbreviation	ئەبریڤەیشن
Archaism	ئەرخەیزم
Assimilation	ئەسمیلەیشن
Acronym	ئەکرۆنیم
Euphemism	ئیفیمیزم
	ب
Elevation	بەرزبونەوەی واتا
	ت
Narrowing	تەسکبونەوەی واتا
Blending	تێکەڵکردن
	پ
Bifurcation	پەلهاویشتن
Obsolescence	پوکانەوە
	ج
Jargon	جارگۆن
	ح
Devise for novelty	حەزی تازەگەری
	د
Lexical entry	دەروازەی فەرهەنگی
	ز
Sociolect	زارە کۆمەڵایەتییەکان
	س
Slang	سلانگ

	گ
Expansion	گەشەکردن
	ف
Lexicon	فەرهەنگ
Extension	فراوانبونی واتا
	ك
Redundancy reduction	کەمکردنەوەی زیادەرۆیی
Clipping	کلیپپینگ
	ل
Mental lexicon	لێکسیکۆنی هۆشەکی
	م
Zero- derivational morpheme	مۆرفێمی سفری دارڕشتن
Metaphor	میتافۆر
	ن
Pejoration	نزمبونەوەی واتا
Neologism	نوێیزم
	ه
Loss of words	ونبونی وشه
Borrowing	وەرگرتن
Obsolete	وشەی مردو

پێڕست

پێشەکی	1
(1/0) ناونیشان و بواری نامەکە	2
(2/0) هۆی هەڵبژاردنی بابەتەکە	2
(3/0) کەرەستەی نامەکە	2
(4/0) گرفتی نامەکە	2
(5/0) بەشەکانی نامەکە	2
بەشی یەکەم	4
(1/1) زمان و کۆمەڵ	5
(2/1) گەنجینەی وشە	6
(3/1) گۆڕانی زمان	14
(3/1 - 1) گەشەکردن	16
(3/1 - 2) پوکانەوە	19
(4/1) هۆکارەکانی گۆڕانی زمان	23
(5/1) هۆکاری نازمانیی	24
(1-5/1) سۆسیۆلێکت ((زارە کۆمەڵایەتییەکان))	24
(2-5/1) هۆکاری ئاینی	26
(3-5/1) کاریگەری	27
(4-5/1) ڕاگەیاندن	31
(5-5/1) ڕەگەزی جیاواز و تەمەن	32
(6-5/1) سیاسی و نەتەوایەتی	34
(7-5/1) زانست و داهێنانی نوێ	35
(8-5/1) پەروەردەو فێرکردن	36
(9-5/1) هۆکاری ئەدەبی	36
(10-5/1) هۆکاری تاکــەکــەسی	37
(11-5/1) دیالێکتەکان	37
(6/1) هۆکاری زمانیی	37

38	(1-6/1) دەربڕینی واتای نوێ
39	(2-6/1) حەزی تازەگەری
40	(3-6/1) ڕیکخستنەوە
41	(4-6/1) کەمکردنەوەی زیادەڕۆیی
41	(5-6/1) وەرگرتن
42	(6-6/1) گۆڕانی واتای وشە
43	(7/1) ئەو ڕێگایانەی زمان بۆ گەشەکردنی وشەکانی دەیگرێتە بەر
44	(1-7/1) لێکدان
44	(2-7/1) داڕشتن
45	(3-7/1) وەرگرتن
47	(4-7/1) دەربرینی واتای نوێ
48	(5-7/1) کورتکردنەوە
51	(6-7/1) تێکەڵکردن
52	(7-7/1) گۆڕانی واتای وشە
58	(8-7/1) کاڵکە
59	(9-7/1) وەرگێڕان
59	(10-7/1) زۆربونی زار
60	(8/1) وشەو زاراوە
63	بەشی دووەم:
64	(1/2) گەشەکردنی گەنجینەی وشە
66	(1-1/2) بواری زمانەوانی
69	(2-1/2) بواری ئەدەبی
72	(3-1/2) بواری یاسایی
74	(4-1/2) بواری وەرزشی
76	(5-1/2) بواری جوگرافی
79	(6-1/2) بواری پزیشکی
82	(7-1/2) بواری ئەستێرەزانی
85	(8-1/2) بواری کیمیا

88	(9-1/2) بواری راگەیاندن
92	(10-1/2) بواری مین
93	(11-1/2) بواری کۆمەڵناسی
95	(12-1/2) بواری ئابوری
97	(13-1/2) بواری فەلسەفی
98	(14-1/2) ناوی مرۆڤ
100	بەشی سێیەم:
101	(1/3) پوکانەوەی گەنجینەی وشە
101	(1-1/3) بواری لەبەرکردن و پۆشین
103	(2-1/3)بواری کەرەستەی ناوماڵ و ئەو کەلوپەلانەی لەژیانی رۆژانەدا بەکارهێنراون
106	(3-1/3) ناوی چەك و هەندێ کەرەستەی راو
106	(4-1/3) ناوی هەندێ خواردن و خواردەمەنی
108	(5-1/3) ناوی هەندێ یاریی کۆنی کوردەواریی
108	(6-1/3) ناوی هەندێ لەو ئامێرانەی چ لەناو ماڵ و چ لە کارکردندا بەکاردەهاتن
110	(7-1/3) ئەو ناوانەی تایبەتن بە بواری خانوبەرە
111	(8-1/3) ناوی پیشە
112	(9-1/3) وشەی پوکاوە لە ئیدیەمدا
115	(10-1/3) یان لە بەرهەمی شاعیرێکدا دەمێنێتەوە
118	(11-1/3) وشەی کۆن و ونبو لە رۆژنامە و گۆڤارە کۆنەکاندا
119	(12-1/3) ناوی ئەستێرەکان لە کۆندا
119	(13-1/3) ناوی پارەی کۆن
120	ئەنجام
123	سەرچاوەکان
130	خلاصة البحث
131	Abstract

پێشەکی

(1/0) ناونیشان و بواری نامەکە

ناونیـ شانی نامە کە ((گەشە سەندن و پوکا نەوەی گەنجیـ نەی و شە لە ز مانی کوردیدا)) یە، وا تە با سەکە بۆ لێکۆڵیـ نەوە لە سەر د یاردەی، گەشە سەندن و فراواذ بونی فەرهەنگی زمان و پوکانەوەی وشەکانیشی، تەرخان کراوە.

(2/0) هۆی هەڵبژاردنی بابەتەکە :

فەرهەنگی زمان هەمیشە لە گۆڕان و فراوانبوندایە، وەك هەوڵدان و هەنگاوێك لە پێـ ناوی دە ست خـ ستنە سەر ئەم بابە تە، کە ئاوڕێکی ئەوتۆی لە چوار چێوەی کارێکی زاذ ستی وەك نا مەی ما ستەر، لێ نەدراوە تەوە، بە پە سەندمان زا نی با سەکەمان بۆ ئەم بابەتە تەرخان بکەین.

(3/0) کەرەستە و ڕێبازی لێکۆڵینەوەی نامەکە

بریتییە لەو وشەو زاراوانەی لە دیالێکتی خواروی زمانی کوردیدا بەکارهاتون، بە پێی پێویستیی کارەکەش، نموونە لە ز مانی عەرەبی و ئینگلـ یزی و هە ندێ ز مانی ترەوە وەرگیراون. بە پێی ڕێبازی شیکردنەوەی پەسنییش، بەشەکانی نامەکە شیکراونەتەوە.

(4/0) گرفتی نامەکە

کەمی یان نەبونی سەر چاوەی زاذ ستی بە ز مانی کوردی لەبارەی فراواذ بون و پوکانەوەی گەنجینە وشە، هەروەها نەبونی زاراوەی یەکگرتوی زاذ ستی ز مان، گیروگرفـ تی سەرەکیی نامەکە بون.

(5/0) بەشەکانی نامەکە

نامەکە لە سێ بەش و پێشەکی و ئەنجام پێکهاتوە:

بە شی یە کەم لا یەنی تـ یۆری با سەکەیە، تیا یدا باس لە پەیوە ندیی ز مان و کۆ مەڵ و کاریگەرییان لە یەکتر، کراوە. لە تەوەرێکی تردا، باس لە گەنجیـ نەی ز مان کراوە، پا شان ئەو هۆکارا نە د یاریی کراون کە گە شە بە ز مان دەدەن، یان دەیپوکێـ نەوە. لەبەر ئەوەی و شەکانی ز مان کاتـ ێك لەناو دە چن، کە خۆ یان هەن و هۆکار ێك لەناویان دە بات، بۆ یە

لەتەوەرێکی تردا باس لەو ڕێگایانە کراوە کە بە هۆیانەوە وشە بۆ زمان دروستدەکرێت، کەرەستەکەشیان یان خۆماڵییە، یان وەرگیراوە.

بەشی دووەم لایەنی پراکتیکی گەشەکردنی فەرهەنگی زمانە، هەولدراوە بە پێی کۆمەڵێك بوار، هەندێك وشە دیاری بکرێن کە پەیدابونیان لە زماندا نوێیە، هەروەها ڕێگەی هاتن، یان دروستکردنیان دەستنیشان کراوە.

لە بەشی سێیەمدا ئەو وشانە دیاریکراون کە لە زمانی کوردیدا پوکاونەتەوە، بەپێی بوار جیاکراونەتەوە و تەنانەت ئەو وشانەش خراونەتەڕوو کە لە پارچە شیعرێك یان ئیدیەمێکدا خۆیان پاراستوە.

نامەکە بە ئەنجام و لیستی ئەو سەرچاوانەی سودیان لێ وەرگیراوە، کۆتایی هاتوە.

::

:

:

:

:

:

:

:

:

:

:þ Ď ó Ď ĉ : ď - Ď

:

:

:

:

:

:

:

:

:

:

:

:

:

:

:

:

2 . Hudson.R. (1993:30).

.(Hudson.R.:1993)

1 . Hudson.R. (1993:171).
2 .Hudson. R. (2000:73).

[3] . Crystal . D. (2003:267).

[5] . Hudson. G. (2000:75).

[2] . Hudson. G. (2000:73).
[3] . Crystal . D. (2003:267).
[4] . pages. Slc.edu/~ebj/IM-97/Lecture12/l12/l12.html

[3] . Cristal . D.(2003: 256).

[illegible]

[6] . Fromkin.V. (2002: 506)

[illegible]

gover ment nation parlement lower low

[illegible]

[1] . Fromkin.V. (2002: 507)
[2] . Fasold. R. (2006: 281)

[4]. Fromkin.V. (2002: 507)

[illegible] sleman bodsy deck deep [illegible]

[illegible] shuba beluga [illegible]

[illegible]

[illegible] spear musket halberd [illegible]

[illegible]

4 . Oxford dictionary (2008:1006, 1468, 697)

Brine

Ortig

[1] . Fromkin.V.(2006: 150).

[illegible]

[illegible]	kill	slay
[illegible]	horse	steed
[illegible]	enemy	foe
[illegible]	see	behold

[illegible]

[illegible]	Cheral	Destrier
[illegible]	Berger	Patre

[illegible]

[illegible]	Tante	Muhme
[illegible]	Kusine	Base

[illegible]

[illegible]

[illegible]	beautiful	beauteous
[illegible]	dark	darksome
[illegible]	evening	even
[illegible]	paint	be paint

[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	Schonneit	Schone
Mr.	Herr	Herre

[illegible]

[illegible]	[illegible]
Wife	Wyf
Life	Lyf
Bride	Bry

[illegible] child [illegible] cheese [illegible] cheek [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[1]. Jean Aitchison (1999: 151)

[2] . Lynos.J. (1981: 209).

discothèque

very

denarius

petroleum

Bristal:2003: 4

[4] . Hudson.G. (2000:246).

stolos

ualsamon

bamia

tonne

million

market gost

necessary solar

1 . Hudson.G. (2000:248).

Aids Fax Bird-f l y (5)

---

1 . Hudson.G. (2000:411).
2 . Fromkin.V. (2002: 534).

4 . Lyons.J. (1981: 207).
5 . Hudson.G. (2000:411).

[illegible]

1 . Hudson.G. (2000:416).

Identification

Throw up

[1] . Hudson.G. (2000:418).

1 . Hudson.G. (2000: 420).
2 . Lyons.J. (1981:20).
3 . Fasold.R.(2000: 294).

[illegible]

non native [illegible] native [illegible]

[illegible]

1 . Fromkin.V. (2002: 513).

[illegible]

3 . Fasold. R. (2006: 285).

4 . Bloomfeld (1954:24).

5 . Bloomfeld (1954:24).

Foot bal : foot + ball
Dry clea : dry + clean
Green house : green + house

[illegible]

1 . Hudson. G. (2000: 255).

[illegible]

[illegible]

3 Hudson.G. (2000:247).

[2]. Hudson.G. (2000:247).
[3]. Hudson.G. (2000:240).

Mail which is sent and received electronically by computer.

electronic mail

e-mail

Mister

Mr.

Mr.

Mr.

Pronoun - pro.

[1] . Hudson.G. (2000:242).

Subject - sub.
Adjective - adj.
Adverb - adv.

public house

pub

pram

perambulator

lower case

1 . Hudson.G. (2000: 242).

Random Access Memory : RAM

United Nations International Childern's Emergency : Unicef

Fund

National Organization of Women : NOW

lowercase

---

[1] . Hudson.G. (2000: 243).

capital upper case small

1. Motel: motor + hotel
2. Chunnel: channel + tunnel

6.Gobot : go + robot

[illegible]

1 . Fromkin.V. (2002:191).
2 . Hudson.G. (2000:259).

[illegible]

Xerox photo … (Xerox) photo copy][1] … copier …

1 . Hudson.G. (2000:259).

[3] . Katamba. F. (1993: 291).

Elevation

[6] . Crystal . D. (2003: 450).

1. Fromkin.V. (2002: 181).

ď ĉ] [h \ ć : č ¦ [ë : F Ď [ĉ č ć Ď Ē : Ă] ÿ [ď Ĉ ÿ : \ Ď Ĉ Ġ Ċ ÿ ¦ : Đ §

: Ď ÿ ć ê ô : F Ď ĉ Ď ă : Ă] Ċ û ¥ ė ë : ö Ď ĉ Ď ó Ĵ ¥ Ď ĉ Ď ă

:

: T Ġ ú] d : D

: ć §] d Ġ ć : Ġ ú

: §] d ¥ Ġ Ď © : ď

: T č ¥ ć Ď » :

: č ¥ Ģ d Ď ï

k Ď Ġ © Ğ ¡

: Ă Ď Ġ Ď h

:

: T Ġ Đ Ĉ » : D

: : ° Ď ÷ : Ġ ď û \ ¢

: ¥ ď Ĵ Ġ Đ Ĉ »

: ö č ć : ć Ď ¢ Ď ¥ Ē ë k ć Ď [ô Ġ ĉ Ĵ ¥ Ď Ĵ Ď ¥ [Ġ ď ÿ [: - s č ¥ ¡ Ď : [Ď û ô : ÿ Đ Ĉ ¤ [Ġ µ

: Ď ÿ ć ê Ă ô ć : Ĉ © Đ ¥ ¡ : ö Ď ĉ : ö č ć : Ă]

: T ¥ \ §] Ē :

: ¥ \ §] 1 Ē : : đ ¯ Ġ Ċ

: B Ġ ď © : ď ĭ ÿ] 2 û C : ¥ \

:

: : T : 2 - : D

: 2 h : 1 đ : 2 - : H

: : č ć Ď ÿ ¡ 2 ¥ : \ Ĉ | :

: T : Ġ ú] h :

: ¤ Ġ Ċ µ 1 : đ þ] h

: Ĉ û : 2 ď : ļ ÷] h H

:

: T Ď i ó Ĉ ÿ :

: Ġ ú 1] : | : H

: Ď i ž : Ĉ ÿ : H

[2] Fasold . R. (2006: 55)

بەشی دووەم

(1/2) گەشەکردنی گەنجینەی وشە:

لەگەڵ بەرەوپێشچوونی ژیاندا، پێداویستی زیاددەکات و بیروبۆچوونەکان پێشدەکەون و زمان گەشەدەکات، هونەرەکانی وتن تیایدا زیاددەکات، مانای واژە کۆنەکان وردتر دەبێتەوە، لە ڕێی داڕشتن و وەرگرتن و پێکهێنانەوە، وشەی تازە دێتە زمانەوە، وەرگرتنی وشەش لە زمانێك بۆ زمانێکی تر جیاوازە، بەپێی جیاوازی ئەو پەیوەندییانەی بەیەکیانەوە دەبەستێ، هەروەها ماوەی پەیوەندی و تێکەڵی ڕۆشنبیرییان. هەرچەندە پەیوەندییەکە توندوتۆڵ بێتو ماوەی تێکەڵییەکە زیاتر بێت، ئاڵوگۆڕی وشەش زیاتر دەبێت. پێوەری پێشکەوتنی میلەتانیش ڕادەی دەوڵەمەندبوونیانە بە زاراوە، دەتوانین پەیوەندیی کۆمەڵایەتی میلەتێك لە دورەوە بزانین، ئەمەش لە ڕێگەی زمان و زاراوەکانیانەوە. کاریگەری نوسەرەکانیش بەشێوازی بێگانەو تێکەڵبوونیان و وەرگێڕانی وشەو زاراوەکانیان، تێکەڵیان دەکات بە بیری ئەو نەتەوەیەو بەرهەمەکانی، ئەمەش ڕاستەوخۆ کاریگەری لەسەر زمان و گەشەکردن و فراوانبوونی دەربڕاوەکان و گەنجینەی وشە دەبێت. لەگەڵ ئەوەشدا زیندوکردنەوەی هەندێ وشەی کۆن و ونبو لەلایەن ئەدیب و زاناکانەوە، هۆکارێکی گرنگی گەشەی فەرهەنگی زمانە، پێویستی بۆ ئەو وشەو زاراوانە، یان هەوڵدان بۆ خۆدەرخستن و جیاکردنەوەیان لە نوسیندا، دەبێتەهۆی زیندوکردنەوەی وشەو گەشەدان بە دەربڕینی، یان بەهۆی دەستنەکەوتنی وشەی گونجاو بۆ دەربڕینی بیر، وشەی تازە دروست دەکرێت. گواستنەوەی زمان لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر، کۆمەڵێك گۆڕانی تری بەسەردا دێت، کە ئەمەش بە کاریگەری دابونەریتی کۆمەڵایەتی، یان ئەو دەوروبەرەی لە خوێندنگا تیایدا گەورەبوە. هەندێجار گۆڕانەکە، بۆ خۆنواندنە لەلای نەوەی تازە، بە زۆری لاوەکان، بەشێوەیەك وشەو زاراوە وەرگیراوەکە زیاتر بەکاردێنن، بۆ نموونە لە کوردیدا ئەم وشانە وەرگیراون و تا ڕادەیەك بوونەتە هاواتای وشە بنەڕەتییەکە:

Ok: باشە

Yes: بەڵێ

Thank you: سوپاس

(Free) م: مەجالم هەیە، بێئیشم

Off: عطلە، پشو

تیشێرت، بەدی: بلوس

سەفرە: سەیران

کەپڵ: دەنك

مکیاژ: سوراو و سپیاو

ئەگەر هاتو بریار لە چەشن و جۆر و سازکردنی زاراوە لە کوردیدا بدەین، بە بەراورد لەگەڵ زەمانانی دەورو پشتیدا، دەگەینە ئەو ئەنجامەی کە کوردی لە بواری زاراوەسازیدا ئەگەر بەراورد بکرێت بە زمانی دراوسێکانی، لە ئاستی ئەواندا نییە، ئێمە هەندێکمان وەرگرتوە، دەستمان لە دروستکردنیدا نییە، بەڵام دەستمان لە گونجاندنی هەیە، لەگەڵ یاسا فۆنۆلۆژییەکانی زمانەکەماندا. کەواتە بەشێوەیەکی گشتی سەرچاوەی وشەکانی زمانی کوردی دوو ڕێگایە:

1. یان دەستکردی زمانەکە خۆیەتی.
2. یان هاتۆتە زمانەکەوە.

گەشەکردنی زمان بە دەوڵەمەندبوونی فەرهەنگەکەیەتی لە هەموو بوارەکاندا، بەڵام بە پلەی جیاواز، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەو کۆمەڵگایەی زمانەکە تێیدا گەشەدەکات، چونکە بوارە کۆمەڵایەتییەکان بە پلەی جیاواز لە کۆمەڵێکەوە بۆ کۆمەڵێکی تر گەشەدەکەن، لایەنێکی سەرکەوتوی زاراوە ئەوەیە، لە دوای لەدایك بوونییەوە بتوانێت لەسەر بناغەی سازکردنەکەی، زاراوەی تری لێبکەوێتەوەو ببێتە دەستورو یاسایەك بۆ پاش خۆی، بەمەش دەوترێت (دۆناتاتیك)[1]، واتە وشەیەك لە توانایدا بێت، بەرهەمی هەبێت، بەڵام مەرج نییە هەموو یان بەرهەمیان هەبێت، وشە لە نزیکترین واتاوە، فراوان دەکرێت و گەشەی پێدەدرێت و دەبێتە دورترین واتا، کە واتا گەشەپێدراوەکەیە و زمانی پێشکەوتن و زانستە.

سەرچاوەکانی دانانی زاراوە لە زمانی کوردیدا[2]:

1. هێنانی وشەیەکی زمانەکە خۆی، لە کۆندا یان ئێستا.
2. هێنانی بیری وشە بیانیەکە و سەر لەنوێ دارشتنی وشەو زاراوە بوێ.
3. دەقاو دەق لە زمانەکەوە وەریدەگرین.

هەندێ زمان، لە بوارێکدا پێشکەوتون، ئەمەش وایلێدەکات زاراوەکانی ئەو بوارە بتەنێتەوە بۆ زمانەکانی تر، کە مەرج نییە لەخۆی هەژارتر بن، بەڵکو دەشێت دەوڵەمەندتر بن. بە شێوەیەکی گشتی گەشەکردن هەموو بوارەکان دەگرێتەوە. لێرەدا کۆمەڵێك بوار لە کوردیدا بە نموونە وەردەگرین و کاریگەری گەشەکردنەکەی تێدا دیاریی دەکەین.

---

[1] . ئەورەحمانی حاجی مارف (2004).

[2] .د.فاروق عومەر سدیق، (وانەی خوێندنی باڵا):(2006-2007).

(1-1/2) بواری زمانەوانی[1]:

ئەم بوارە وشەو زاراوەی تایبەت بەخۆی هەیە، بەهۆی تێکەڵاوی و کاریگەربوونی کورد بە ڕۆشنبیری ئەوروپییەوە، وایکرد لێکۆڵینەوە لەم بوارەدا ئاستێکی باڵا بەخۆیەوە ببینێت، بۆ نموونە:- ((ئاخاوتن، ئاخێوەر، ئاواز، ئامێرایەتی، ئاوەڵناو، ئەرێ، ئاوەڵکردار، ناوبەند، بەرتەك، بەركار، بەهرەكی، بڕگە، بزرۆكە، بزوێن، نەبزوێن، بزۆز، بیژۆك (ڕیزپەڕ)، پارستە، پاشبەند، ڕەوت، پێشگر، پێكەڵبوون، پێوار، پێوارەتی، گۆكردن، ترپە، جێنشینی، زار، دەنگسازیی، دەرو، دەرچە، دەنگسازیی، بزوێنی دولانە، دیمانە، دیمانەكی، ڕاستنوسی، ڕەها، ڕستەسازیی، ڕۆمان، ڕێباز، ڕێژە، ڕێنوس، زمانەوان، زمانەوانی، زمانزان، فەرهەنگ، فراژۆ، كارا، فەرهەنگنوسی، گیرەك، ناوگر، واتاسازیی، دژواتا، هاواتا، هاوبێژ، هێز))[2] ، كۆمەڵێك زاراوەی تایبەتن بە بواری زمانەوانی، هەندێكیان بەپێی دەستوری زمانی كوردی داڕێژراون، بۆنموونە:-

ئاوەڵناو = ئاوەڵ + ناو

ئاوەڵكردار = ئاوەڵ + كردار

بەركار = بەر + كار

تێكەڵكردن = تێكەڵ + كردن

دژواتا = دژ + واتا

گەردانكردن = گەردان + كردن

لێكدان = لەیەك + دان

..............هتد

كۆمەڵێكیشیان وەرگێڕدراوە و هەوڵدراوە لەسەر بنەمای زمانەكە وشەیەكی بۆ دابرێژرێت، بۆ نموونە:

پێوەر	Symbol
بزوێن	Vowel
ترپە	Rhythm
ڕەها	Absolute
دیمانە	Theory
هاواتا	Synonym
زاراوە	Term
.......................هتد	

[1] . بۆ نموونەكانی ئەم بوارە سود لەم سەرچاوانە وەرگیراوە، (د. ئەورەحمانی حاجی مارف:2004) و (د.كمال میراودەلی: 2007).

[2] . د. ئەورەحمانی حاجی مارف (2004).

لەگەڵ ئەوەشدا کۆمەڵێك وشەو زاراوە وەك خۆیان وەرگیراون نموونە:-

Phoneme	فۆنیم
Allophone	ئەلۆفۆن
Allomorph	ئەلۆمۆرف
Inerfixus	ئینتەرفیکس
Ideom	ئیدیەم
Anthropology	ئەنترۆپۆلۆژی
Pragmatics	پراگماتیك
Preposition	پریپۆزشن
Phonetics	فۆنەتیك
Phonology	فۆنۆلۆژی
Diphthong	دیفتۆنگ
Syntax	سینتاکس
Structure	ستراکچەر
Aspect	ئەسپێکت
Affix	ئەفیکس
Esperanto	ئەسپیرانتۆ
Diachronic	دیاکرۆنی
Sinanthrops	سینانتروپ
Logic	لۆژیك
Lexicon	لێکسیکۆن
Philology	فیلۆلۆژی
systeme	سستەم
Phrase	فریزۆلۆژی
Phraseology	فرێز
Consonant	کۆنسۆنانت
Confix	کۆنفیکس
	........هتد

ئەم وشانە بەرامبەر وشە بنەڕەتییەکان بەردەوام لە کێشمەکێشدان، زاراوە بنەرەتیەکە و وەرگێراوەکەش لە پێناو مانەوەدا خەبات دەکەن و بەسەرکەوتنی یەکێکیان کۆتایی دێت، ئەگەر هەردوکیان پێکەوە مانەوە ئەوا کاریگەرییەکی زۆر لە نێوانیاندا دەردەکەوێت، ئەگەر یەکێکیان سەرکەوت ئەوا دەبێت بە زمانی نەتەوەیی بنەڕەتی و نابنەڕەتیەکەش، هۆکاری سەرکەوتنی یەکێکیشیان بەهۆی زۆریی ژمارەی قسەپێکەران، یان بەهۆی پێشکەوتنی شارستانی و ڕۆشنبیریی زمانێك بەسەر ئەویتردا، دەبێت، لەم کێشمەکێشەدا وشەو زاراوەیەکی زۆر ئالوگۆر دەبێت و دێتە زمانەوە، بەڵام هۆکاری مانەوەی بەندە بە:-

1- لە ڕوی فۆنەتیکەوە، گونجاو بێت.

2- لە ڕوی واتاوە، واتا دروست بێت.

لەگەڵ ئەوانەشدا، توانای بەردەوام بوونی هەبێت و لای خەڵکی بێتە بواری بەکارهێنانەوە، بۆنموونە: زاراوەی (سینتاکس)، لەگەڵ (ڕستەسازی)دا، لە خەباتدان بۆ مانەوە، بەڵام لەناو پسپۆڕانی زانکۆ و ئەوانەی بەکاریدەهێنن تا ئێستا زاراوەی (سینتاکس) زیاتر چەسپاوە و بەکاردێت، هەروەها بۆ ئەم زاراوانەش:-

کۆنسۆنانت	نەبزوێن
ڤاوڵ	بزوێن
ئینتەرفیکس	ناوبەند
مۆرفۆلۆژی	وشەسازی
میتافۆر	ئاوەڵواتا
ئۆرسۆگۆافی	ڕێنوس
ستراکچەر	ڕۆنان
دیفتۆنگ	بزوێنی دوو لانە
نێگەتیڤ	نەرێ
پۆزەتیڤ	ئەرێ
..........هتد	

هەندێجار دارشتنی وشەکە لەگەڵ دەستوری زمانەکەدا گونجاوە، بەڵام ناچێتە بەکارهێنانەوە و لای خەڵکی ناڕوات، بۆ نموونە:-

نابو	نەرێ
پێرێزە	فرێز

وابو	ئەریَ
گرە	ئەفیکس
جوانپۆش	ئیفیمیزم
چۆکات	ئەسپێکت
بنەستراکتۆر	ئاستی قوڵ
هتد........	

(2-1/2) بواری ئەدەبی[1]:

ئەدەبیش وەك زانستەکانی تر، خاوەنی زاراوەی تایبەت بە خۆیەتی، کە هەندێکیان جیهانین و هەندێکیشیان لە لایەن پسپۆران و شارەزایانی زمانێکی تایبەتەوە دروستکراون. فراوانبوونی ڕێچکەکانی بواری ئەدەبی و کرانەوەی دنیا بەروی ئایدیالیزمدا، بوە هۆی دروستبوونی چەند ئایدیا و ڕێبازێکی نوێی بواری ئەدەبی، کە هەریەك لەم ڕێبازو بیرو بۆچوونانە، وشەو زاراوەی نویَ دێنێتە زمانەوە، ئەدەبیش ئاوێنەی ژیانی کۆمەڵە، لە هەموو کات و سەردەمێکدا ئەو گۆڕانکارییانەی لە بوارەکانی ژیاندا بەسەر کۆمەڵدا دێن لە بواری ئەدەبیدا ڕەنگدەدەنەوە، ئەمەش دەبێت بەهۆی ئەوەی کە شارەزایان و پسپۆرانی بوارەکە، کۆمەڵێك زاراوە دابهێنن، بۆ ئەوەی گوزارشت لەو گۆڕانانە بکەن، کە لەو ساتانەدا ڕوویانداوە.

لەبەر ئەوەی دیاردە مرۆییەکان لە هەموو جیهاندا وەك یەکن، دەشێت کۆمەڵێك زاراوە لای چەند میللەتێك وەك خۆیان ببینرێن، بۆ نموونە ئەم زاراوانە لای کورد و میللەتانی تریش بەکاردێن:-

ئایدیالیزم(نموونەیی)	Idealism
پرەنسیپ(بنەما)	Principles
پیوتیکا(هونەری شیعر)	Poetics
پانسیزم(یەکێتی بون)	Pantheism
تراژیدی(کارەسات)	Tragedy
تێکست(دەق)	Text
دادایزم[2]	Dadaism
دوالیزم(دوانە)	Dualism

[1] . بۆ نموونەکان، سود لەم سەرچاوانە وەرگیراوە (زاراوەی ئەدەبی: 2006) و (ئارام مجید شەمێران: 2007).

[2] . بزوتنەی پوچگەرایی.

Dynamic	دینامیکی
Realism	ریالیزم
Rhetorics	ریتۆریکا(وتەناسی)
Satirical	ساتیر(گاڵتە ئامێز)[1]
Sadism	سادیزم(ئازاردانی زایەندی)
Symbolism	سیمبۆلیزم(هێماگەریی)
Surrealism	سوریالیزم[2]
Formalism	فۆرمالیزم
Fantasy	فانتازیا(ئەندێشەی پوچ)
Feminism	فیمینیزم(مێخوازی)
Materialism	ماتریالیزم(مادی)
Modern	مۆدێرن(نوێ)
Metaphysics	میتافیزیك(ئەودیو سروشت)
Mythologic	میتۆلۆژی(ئەفسانەیی)
Mechanism	میکانیزم(ئالیەت)
Nihlisim	نیهلیزم(پوچخوازیی)
Harmony	هارمۆنی(ریتم، ئاوازیی)
Romantic	رۆمانتیك
Classic	کلاسیك
علم اللاهوت	لاهوت(زانستی خواناسی)
	هتد..........

هەروەها ناوی خوداکانی فەلسەفەی یۆنانی وەك خۆی هاتۆتە زمانی کوردییەوە:

خواوەندی مانگ و ڕاو و شکارو دارستانە	دیانا
خواوەندی ژیان و خۆشەویستی	ئیرۆس
ناوی خواوەندێکە	ئارتیس

[1] . (ساتیر) لە وشە ئینگلیزییەکەوە وەرگیراوە، بەڵام گۆڕانی فۆنەتیکی بەسەردا هاتوە.

[2] . ڕێبازێکی ئەدەبییە، سەر بە تەوژمی مۆدێرنیزمە.

ئیراتۆ	خواوەندی ئەویندارى
ڤینۆس	خواى جوانى
زێوس	گەورەى خواوەندەكان
تانتۆس	خواوەندى مەرگ و ئەفسانە

هەندێك زاراوەى ئەدەبییش بە پێی یاسا باوەكانى زمانەكە دارێژراون یان وەرگێردراون.

ئەزمون	تجربة
بنەماخوازى	البنوية
بۆچونگەرایی	انطباعية
بێ زەمەن	لازماني
پێشینە	الخلفية
تاراوگە	المنفي
تەوەر	محور
جوت سەروا	القافية المثنوية
جیهانبینى	عولمة
چەمك	مفهوم
چوارین	رباعي
خواناسى	لاهوت
دەنگدانەوە	صدى
دەق	نص
ئەفراندن (داهێنان)	الابداع
دركە	كناية
رەشبین	متشاءم
رەها	مطلق
وتە ناسى	ريتوريكا
شاكەس	الشخصية الرئيسية
شوێنكات	زمكان
........هتد	

(3-1/2) بواری یاسایی[1]:

ئازادبوونی ئەم بەشەی کوردستان، هۆکارێکی سەرەکی بوو لە هەوڵدان بۆ بە کوردیکردنی زاراوەکانی یاسا، ئەمەش بۆ دروستکردنی کیانێکی کوردی، چونکە زاراوەکانی بواری یاسا و دەوڵەت پێویستە بەزمانی نەتەوەیی بێت، هەتا حکومەت متمانەی لای جەماوەر زیاتر بێت. ئەگەر زمانی حکومەت زمانی نەتەوەیی بێت، زیاتر لە دڵو دەرونی میللەتەوە نزیك دەبێت، بەم هەوڵە کۆمەڵێك وشەو زاراوەی یاسایی لە زمانی عەرەبییەوە وەگێڕدراونەتە سەر کوردی، چونکە پێشتر زاراوەکان بەهۆی داگیرکارییەوە بەعەرەبی بەکارهاتون[2].

پیشاندان	ابراز
بەتاڵکردنەوە	ابطال
پێ ڕاگەیاندن	ابلاغ
تۆمەت دانەپاڵ[3]	اتهام
وروژاندن	اثارة
بێ تاوانی	براءة
مۆڵەتدان	رخصة، اجازة
پاوانکردن	احتكار
بەرتیل	رشوة
دادوەر	حاكم
دادیار[4]	محامي
کودێتا	انقلاب
مارەبڕین	نكاح
.......هتد	

1 . بۆ نموونەکانی ئەم بوارە سود لەم سەرچاوانە وەرگیراوە، (دکتۆر نوری تالەبانی : 2004) و (جەلیل حەمە زیاد و سەرکەوت سلێمان: 2001) و (جەلیل حەمە زیاد و سەرکەت سلێمان: 2002).

2 . لەگەڵ ئەو هەوڵانەشدا، پسۆرانی ئەم بوارە، تا ئێستا زۆر بەی کات لە کارو باری ڕۆژانەیا ندا، هە ندێ لەو زاراوا نە بە عەرەبی بەکاردێنن، هۆکاری ئەمەش دەگەرێتەوە بۆ ئەوەی خوێندن بە زمانی عەرەبییەو وشەو زاراوە کانی ئەو بوارە لەژێر کاریگەری ز مانی عەرەبیدا داڕێژراون، بەکاردەهێنرێن، بەڵام لە ڕاگەیاندنەکان و بڵاوکراوەکاندا بەرێژەیەکی بەرچاو ئەو زاراوە کوردییانە بەکاردێن.

3 . هەندێجار وەرگێرانەکە بە وشەیەو هەندێجاریش بە فرێزە، لە هەندێ سەرچاوەدا بە (تۆمەتبارکردن) بەکارهاتووە.

4 . لە هەندێ سەرچاوەدا (دادیار)بەرامبەر (محامی) بەکارهاتوە، بەڵام (پارێزەر) زیاتر ڕۆشتوەو بەکاردێت، (دادیار) نەچۆتە بەکارهێنانەوە.

هەندێکیان بەکاڵکە دروستکراون.

باوك كوڕ	قاتل الاب
پشوی دایکایەتی	اجازة امومة
ئامێزگرتنی دادوەری	حصانة قضائية
خێزاننامە[1]	شهادة زواج
سەر موچە	علاوة رِاتب
دادیاری ڕاوێژکاری	محامي مستشار
ئەنجومەنی قانون دانەران	مجلس تشريعي
.....هتد	

هەندێك جار وشەکە لە ئینگلیزییەوە وەکو خۆی وەرگیراوەو وەرنەگێڕدراوەتە سەر زمانی کوردی، ئێستا لەناو خەڵکدا بەکار دەهێنرێت.

بەڵانس	رصيد
پاسپۆرت	جواز سفر
راپۆرت	تقرير
فۆرم	إستمارة
کۆلۆنیاڵ	إستعمار
ستینۆگرافی	اختزال
.........هتد	

یان ڕاستەوخۆ وەکو خۆی لەعەرەبییەوە وەرگیراوە.

سەفارەت(باڵوێزخانە)	سفارة

هەندێك جار وشەکە لە عەرەبیەوە وەرگیراوە، بەڵام چۆتە ژێر ڕکێفی یاسا فۆنەتیکییەکانی زمانی کوردییەوە.

ناو و شۆرەت	شهرة
فەتوادان	الافتاء
بەتاڵ	باطل

[1] . (هاوسەرینامە)شی پێدەوترێت.

(4-1/2) بواری وەرزش[1]:

وەرزش وەك بەشێكی گرنگی ژیانی ڕۆژانە، هەمیشە لە گەشە كردندایە، لەناو كوردەواریشدا ماوەیەكی زۆرە هەموو چەشنەكانی وەرزش بڵاون، یانەو تیپی تایبەتی كوردی دامەزراوە، ئەم یانە و وەرزشەوانانە پێویستیان بە زاراوەی كوردی هەبوە كە تارادەیەكی باش ببێتە ڕابەر بۆ تێگەیشتنیان لەم بوارە، هەروەها كردنەوەی كۆلێژی پەروەردەی وەرزش و دەرچوون و پێگەیاندنی كۆمەڵێك كادیر و پسپۆر، بوو بە هۆی ئەوەی كە زاراوەكانی وەرزشی، گەشەكردنێكی بەرچاو بەخۆیانەوە ببینن، پسپۆرانی ئەم بوارە هەوڵیانداوە بەپێی دەستوری زمانی كوردی زاراوەی وەرزشیی تایبەت دابڕێژن، لەگەڵ ئەوەشدا زۆرجار وشەكانیان وەك خۆی وەرگرتوە، یان وەرگێڕراوە، بۆ نموونە ئەم وشانە لە زمانی ئینگلیزییەوە وەرگیران و بە فۆنەتیكی كوردی دەربرراون:-

سێرڤی لا	Side serve
سێرڤی بەرز	Floater serve
ئۆلمپیاد (خولی ئۆلۆمپك)	Olympiad
گۆڵ	Goal
ئۆفسايد	Off-side
ڕەكتە	Racket
پاس	Pass
هتد.............	

یان لە زمانی عەرەبییەوە وەرگیراون.

نادی، یانە[2]	نادي
حەكەم، دادوەر	حكم
مەلعەب، یاریگا	ملعب
هتد...........	

هەندێكیشیان وەرگێڕدراون و وشەیەكیان لە كوردیدا بۆ سازكراوە، بۆ نموونە:-

یەكێتی	اتحاد

---

[1]. نموونەكانی ئەم بوارە لە (عاصی فاتح وەیس: 2004)، وەرگیراوە.

[2]. ئەم نمونانە و كۆمەڵێكی تریش هەرچەندە لە زمانی كوردیدا وشەی بۆ دارێژراوە، بەڵام وشە عەرەبییەكە زیاتر بەكاردێت.

خاوبونەوە	استرخاء
هێما	اشارة
شەکەتبون	الاجهاد
پێکهاتەی تیپ	تشكيل
شێلان	تدليك
دادوەری	التحكيم
گۆشە	زاوية
مەشق	تمرين
تیپ	فريق
گۆڵکەر	هداف
یانە	نادی
سزادان	عقوبة
بازدەر	قافز
پاڵەوانێتی	مبارة
دەرکردن	طرد
پاسدان	مناولة

وەك هەر بوارێکی تر، کاڵکە دەورێکی سەرەکی لە دروستکردنی زۆربەی زاراوە وەرزشییەکاندا هەیە، بۆنموونە:-

داری پۆستە	عصا البريد
لێدانی ڕاستەخۆ	ضربة مباشرة
پلانی یاری	خطة اللعبة
دەستکردە هەناسە	التنفس الاصطناعي
پاڵەوانی خول	بطل الدوري
پاڵەوانێتی کیشوەرەکان	بطولة القارة
پاڵەوانی جیهان	بطل العام
هێڵی سزا	خط الجزاء
هێڵی ناوەراست	خط الوسط
دادوەری یاریگا	حكم الساحة

هێمای دادوەر	اشارة الحكم
جامی جیهانی	كأس العالم

به سەرنجدان لەم نمونانه، بۆمان دەردەكەوێت، كه ئەم زاراوانه داهێنانێكی نوێن له زمانەكەدا و ڕاستەخۆ له زمانی ترەوە وەرنەگیراون.

(5-1/2) بواری جوگرافیا[1]:

جوگرافیا وەك زانستێكی مرۆیی، هاوشانه لەگەڵ ژیانی مرۆڤ، مرۆڤیش بەردەوام كارلێكی لەگەڵ سروشت و دەوربەرەكەی هەبوە، هەر گۆڕانێك لەو دەوروبەرەدا ڕویدابێت، له مێشكیدا ڕەنگیداوەتەوە، وەك هەر لایەنێكی تر، لێكۆڵینەوە له بواری جوگرافی به زمانی عەرەبی بوە، ئەمەش دەگەرێتەوە بۆ داگیركاری، هەروەها سەرچاوەكانی خوێندنیش هەر بەو زمانه بوە، بەڵام پاش ڕاپەرین، هەلێكی گەورە كه هەموو بوارێكی گرتەوە، بواری جوگرافیاش یەكێك بوو لەوانه، لەبەر ئەوەی سروشتەكەش، سروشتی كوردستان بوە، بۆیه هەوڵدراوە وشەو زاراوەكان بكرێنه كوردی، بۆ زیاتر نزیكبوونەوە له هەست و سۆزی میللەت، بۆ ئەوەی خۆشەویستی بۆ خاك و نیشتمان زیاد بكات، لەگەڵ ئەوەشدا، هەندێ لەو زاراوانه لەبەر ئەوەی ئامێرێكی زانستییه، یان دیاردەیەكی جیهانییه، پێویسته وەك زمانه جیهانییەكه دەرببڕێن، بۆنموونه:-

سایكلۆن(بۆران)	اعصار
پانتۆگراف	pantograph
به كریستاڵبوون	التبلور

هەندێ لەو زاراوانەش كاڵكه كراون، وەك:-

زەوی بیرون/وشك	ارض قاحلة
دیمەنی سروشتی	منظر طبيعي
قۆقزە زەوی	اراضى حدبة
بەفرە گەردەلول	عاصفة ثلجية
دۆخی گازیی	الحالة الغازية
تیشكی سەرو وەنەوشەیی	اشعة فوق بنفسجية
كەمەرە پەستان	استوائى الضغط

---

[1] . نموونەكانی ئەم بواره له (جەزا توفیق تالیب: 2003) وەرگیراوە.

زەپۆشە زەوی	اضطراب جوی
گۆڕانی دینامیکی	التحول الحراكي
هەرێمی بیابانی بێئاو	اقلیم الصحاری
قورینە خاك	التربة الطينية
زەپۆشە پیسبوون	التلوث الجوي
زەمین لەرزە[1]	هزة ارضية
خولگە تیا	اعشاب المدارية

لە گەڵ ئەوەی لە سەرەتادا سەر چاوەکان و زاراوە کان بە ز مانی عەرەبی بوون، بەڵام بۆ ز یاتر ئا شنابوونی خوێ ندکار بە بابە تە زاذ ستییەکان، بە تای بەتی لە قۆ ناغی زاذ کۆ، هەو ڵدراوە زاراوە کان وەربگێڕدرێت، لەم پێناوەشدا سەرکەوتوبوون و کۆمەڵێك وشەو زاراوە وەرگێردراون، یان بە دەستوری ز مانی کوردی وشەی بۆ دارێژراوە، زۆربەی وشەکانیش چوونەتە بەکارهێنانەوە، لەوانە:-

هەرێم	اقليم
زەوی/ خاك	الارض
لوتکە	اوج
کەمەرەیی/ یەکسانی	استوائی
ئاراستە	اتجاه
لێژی	انحدار
خشتی قور	اجر
کشان	تمدد
دورگە	جزيرة
شیو	وادي
کەندڕ	اخدود
باکور	شمال
وزە	طاقة
چین	طبقة

[1] . هەروەها (بومەلەرزەش)ی پێدەوترێت، کە ئەمەیان زیاتر چۆتە بەکارهێنانەوە.

نقوم بوون	اغراق
هەرەمەکی	عشوائي
خۆرئاوا	غرب
لوتکە/ تروپك	قمة
خولگەیی	مداري
مام ناوەند	معتدل
هتد......	

هەندێ لە زاراوەکان هەرچەندە لە کورد یدا زاراوەی بۆ دا نراوە، بەڵام زاراوە عەرەبییە کە هێشتا لە بەکارهێناندا ماوە، لەهەندێ شوێندا دەبنە هاواتای یەکتر، بۆ نموونە:-

گڕکان	برکان
بەست	سد
ناوازە	شاذ
تۆز	غبار
گەرمی پێو	محرار
وەرز	فصل
گومەز	قوبة
درز	شق
تاڤگە	شلال
سروشتی	طبيعي
شێ	رطوبة
هتد......	

(6-1/2) بواری پزیشکی[1]:

بواری پزیشکی دنیایەکی فراوانە و هەموو لایەنەکانی ژیانی مرۆڤ دەگرێتەوە، گۆڕانی لایەنەکانی ژیانیش پێویستی بە ئاگاداری هەیە، بۆ تۆمارکردنی بە تایبەتی بواری پزیشکی، چونکە ڕاستەوخۆ پەیوەندی بە ژیانی مرۆڤەوە هەیە، فەرهەنگی کوردی تا چەند ساڵێك لەمەوبەریش هەژاربوە، بەڵام وردە هەوڵدراوە لە دانانی زاراوەی کوردی تایبەت بەم بوارە، بۆ زیاتر تێگەیشتن لەم زانستە، بە تایبەتی خوێندکارانی کۆلیژی پزیشکی، چونکە گەر بە زمانی خۆیان لە زانستەکە بگەن ئەوا باشتر لە هزریاندا دەچەسپێت، هەروەها خۆشەویستییان بۆ زمانەکەشیان زیاد دەکات، دوای ڕزگارکردنی کوردستان و کردنەوەی زانکۆکان، ئەو بایەخەی بە کورد و زمانەکەی دراوە، لایەنی پزیشکیشی گرتەوە، لەو ڕوەوە کە زاراوەی تایبەت بەرامبەر هەندێك لە زاراوە وەرگیراوەکان، دانراون. خوێندنی پزیشکیش بە کوردی، یاریدەدەرێکی باش بوو لەم پێناوەدا، لەگەڵ ئەوەشدا هەندێ زاراوە، وەك خۆیان وەرگیراون، بۆ نموونە:-

ئەدرینالین	أدرينالين
هیپارین	هيبارين
میتاپۆلیزم (زیندەپاڵ)	الايض- (mitapolizm)
هۆرمۆن	هورمون
ڤایروس (پاڵاوتە)[2]	راشح
سپێرماتید(ئەرۆمە تۆو)	ارمة النطفة
کۆلۆن	القولون

پسپۆرانی ئەم بوارە، پێشتر ماوەی ئەوەیان نەبوە بەرامبەر زاراوە جیهانییەکان زاراوەی کوردی دابنێن، بەڵام لەم چەند ساڵەی دواییدا دەرگا خرایە سەر پشت بۆ دانان و بە کوردیکردنی ئەو زاراوانەی بەکاردەهێنرێن، لە ڕێگەی وەرگێرانییان، یان کاڵکە کردنیان لە زاراوە بنەرەتییەکانەوە.

دڵ داخورپان	أزمة قلبية
فریاگوزاری سەرەتایی	اسعافات أولية
تەنە زەردە	الجسم الاصفر

---

[1] . بۆ نموونەکانی ئەم بوارە سودم لەم سەرچاوانە وەرگرتووە، (دکتۆر فەرەیدون عبد الستار: 2003) و (د. سعید عبداللطیف عبد الكريم: 2007) و (ئەکرەم قەرەداخی: 2002).

[2] . (ڤایروس) لە ئینگلیزییەوە وەرگیراوە، (پاڵاوتە) لە عەرەبییەوە وەرگێڕراوە.

پزیشکی ڤێتێرنەری	الطب البيطري
تەنی نامۆ	جسم الغريب
پشتە شاخوێنبەر	ابهر ظهري
تاك كۆمەڵەی كرۆمۆسۆمی	احادية المجموعة الكروموسومية
ناكامە زۆربوون	تكاثر العذري
ناتوخمە زۆربوون	تكاثر لاجنسي
وردبینی ئەلكترۆنی	مجهر الاكتروني
گەندە پیتێن	اخصاب كاذب
شانەزانی	علم الانسجة
......هتد	

پ سپۆرانی بواری پزی شكی، زۆر بەی زاراوە كان بە ز مانی ئینگلی یزی بەكار دەه ێنن، هە ندێجاریش عەرەبی، هۆكارەكەشی دەگەرێتەوە بۆ ئەوەی سەرچاوە زانستییەكانی بوارە كە بە ز مانی ئینگلیزی یە، بەهۆی زۆر خوێند نەوەیان لەو بوارەدا، ڕا هاتون لە سەر ئەوەی بەو شێوەیە بەكاریبهێنن، بەلام لە گەڵ ئەوە شدا زۆربەی كراوە بەكوردی، گەر بۆ تێگە شتنییان ب ێت لەكاتی خوێند ندا، یان بۆ بەكارهێنانی لەناو خەڵكی ئاساییدا، یان بلاوكراوە پزیشكی و ڕاگەیاندنە پزیشكییەكان، بێت. ئەمانەی خوارەوە هەندێكن لەو نمونانە:-

گژوگیا	اعشاب
هەوكردن	التهاب
نەخۆشی مافەتە	التسمم المعوي
ژەهراوی بوون	التسمم
چیكڵدان	الحوصلة
فێ	الصرع
هەراش	بالغ
پەرەسەندن	تطور
كوتان	تلقيح
دوانە	توأم
ژەمەدەرمان	جرعة

جوتبوون	جماع
منالْدان	رحم
چاندن	زرع
ئیفلیجی[1]	شلل
پەککەوتنی سوورِی خوێن	صدمة
خو	عادة
گرێ	عقدة
توێکاری	تشريح
تیمارگە/ لێنۆرگە[2]	عيادة
رژێن	غدة
کورتە بالاّ	قزم
هەتوان/ مەلحەم	مرهم
درێژخایەن	مزمن
خوێن بەربوون	نزيف
گەشەکردن	نمو
هەرسکردن	هضم
پەیکەر	هيكل
بوون	وجود
بۆماوە	وراثة
لوو[3]	ورم
فەرمان	وظيفة
زایین	ولادة
دەرهاویشتن	ابراز
شاخوێنبەر	ابهر
هەناوی	احشائي

---

[1] . لەگەڵ وشە عەرەبییەکە (شەلەل)، بوونەتە هاواتای یەکتر.

[2] . هەروەها (نۆرینگە)شی پێدەوترێت.

[3] . لەگەڵ وشە عەرەبییەکە(وەرەم) لە زمانی کوردیدا بوونەتە هاو واتا.

پیتاندن	اخصاب
کلۆنکردن[1]	استنساخ
لەبەرگرتنەوە[2]	استنساخ
رژاندن[3]	افراز
دەردان	افراز
خەمۆکی	اکتئاب
ساردی	برودة
بۆهێڵ (جین)	الجين
خانە	خلية
دەماخ	دماغ
زمانە	صمام
لەدایکبوون	ولادة
خوێنهێنەر	وريد
دژ	ضد
توێکاری	علم التشريح

(7-1/2) بواری ئەستێرەزانی[4]:

گەردون بۆ لێکۆڵینەوەی پێویستی بە زانستێکی تایبەت هەیە، زانستەکەش وشەو زاراوەی تایبەتی خۆی هەیە، زانستی گەردونناسی هاوشانە لەگەڵ ژیانی مرۆڤایەتی، هەر لەسەرەتاوە مرۆڤ هەوڵیداوە لێکدانەوەی بۆ بەدوای یەکداهاتنی شەو و ڕۆژ و جوڵەی هەسارەکان و هەموو ئەو دیاردانەی پەیوەندییان بە هەسارەکانەوە هەیە، هەبێت، هەندێجار لێکۆڵینەوەی ئەم بوارە لە چوارچێوەی زانستیدا بوە، بۆ لێکۆڵینەوەی دیاردە سروشتی و زانستییەکان، هەندێجاریش لە چوارچێوەی ڕوداوەکانی جیهانەوە لە ئەستێرەکان کۆڵراوەتەوە، وەك سەرچاوەیەك بۆ زانینی ئەو ڕوداوانە بەکاریانهێناوە، هەوڵیانداوە لەڕێی جوڵەو کاتی هەسارەکانەوە پێشبینی ڕوداوەکان بکەن.

---

1 . لە (cloning)ی ئینگلیزییەوە وەرگیراوە.

2 . بە ئینگلیزی واتە (transcription).

3 . ئەم دوو وشەیە لە عەرەبیدا هەمان واتایان بۆ دانراوە، بەڵام لە کوردیدا بەرامبەر هەر وشەیەکی ئینگلیزی، وشەیەکی کوردی دانراوە، ڕژاندن بۆ(fluor)، دەردان بۆ (secretion) .

4 . لە نموونەکانی ئەم بەشەدا سود لەم سەرچاوەیە وەرگیراوە (کەمال جەلال غەریب: 2004).

لەهەر بوارێکیانەوە بێت (لایەنی زانستی، یان بۆ پێشبینی)، ئەم زانستە پێویستی بە زاراوەی تایبەتی خۆی هەبوە، هەرچەندە ناوی ئەستێرەکان زۆربەی وەك خۆی وەرگیراوە، یان ڕوداوە زانستییەکان بەهۆی ئەوەی زمانی زانستە، زۆرجار دەقاودەق هاتون، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەوڵدراوە بۆ وەرگێڕانی ئەم زاراوانە و داڕشتنی بە پێی دەستوری زمانی کوردی، هەندێ لەو وشانەش بە کاڵکە دروستکراون، واتا لە ڕوی دارشتن و واتاوە کاریگەری زاراوە جیهانییەکەیان لەسەرە، بۆ نموونە ئەم زاراوانە ڕاستەخۆ وەرگیراون و بە فۆنەتیکی کوردی دەربرراون:-

ئەپۆلۆ (ناوی هەسارەی عەتارد لای گریکەکان)	ابولو
تریتۆن	تریتون
نیپولا[1]	سدیم
ناسا	ناسا
..............هتد	

هەروەها ناوی هەسارەکان زۆربەیان وەك خۆیان بەکاردێن:-

ئیرۆس[2]	Eros
بالاس[3]	Pallas
ئۆرانۆس	Uranus
فۆبۆس[4]	Phobos
فایکینگ[5]	Viking
ساتۆرۆن[6]	Saturn
نیپتۆن	Neptune
......هتد	

---

[1]. (ئەو مادەیەی کە لە نێوان ئەستێرەکاندا بڵاو بۆتەوە، بریتییە لە گاز و تەپوتۆزی مەزن، لە 10-12٪ لە بارستە گالاکسیەکە پێکدەهێنێت، لە هەوری مەزن دەچێت).

[2]. هەسارەیەکە، 14 ملیۆن میل لە خولگەی زەوییەوە دورە.

[3]. دوەم گەورەترین هەسارۆکەیە لە بۆشایی ئاسماندا.

[4]. پاشکۆی هەسارەی مەریخە.

[5]. کەشتی بۆشایی ئەمریکی.

[6]. هەندێجار لە کوردیدا پێی دەوترێت (کەیوان)، یان (زوحەل)، کە دوەمیان لە عەرەبییەوە وەرگیراوە.

بەڵام ئەو هەسارانەی پەیوەندییان بە پێشبینییەکانی ڕۆژانەوە هەیە، وەك ئاماژەدەرێك بەکاردێت، بۆ ئەو گۆڕانکارییە زانستییانەی لە گەردوندا ڕودەدەن، هەروەها پەیوەست کردنەوەیان بە ژیانی ڕۆژانەوە، سەرەتا وەرگێراونەتە سەر زمانی عەرەبی، ئەو ناوە عەرەبییانە چونەتە بەکارهێنانەوە و لای زۆربەی کەس ناسراون، پاشان کە وەرگێرراونەتە سەر زمانی کوردی، ناوە عەرەبییەکەو کوردییەکەش هەردوکیان بەکاردێن و بونەتە هاو واتای یەکتر، وەك:-

کەلو	برج
کەلوی گا	برج الثور
کەلوی نەهەنگ	برج الحوت
کەلوی دوپشك	برج العقرب
کەلوی تەرازو	برج الميزان
کەلوی دوانە[1]	برج الجوزاء

هەندێك لەو زاراوانەش وەرگێڕدراونەتە سەر کوردی، یان بە کاڵکە دروستکراون، یان وشەیەکیان لە کوردیدا بۆ داڕێژراوە، بۆ نموونە:-

تیشك	اشعة
شەبەنگی ئەستێرەکان	اطياف النجوم
تیشکی ئیکس (سینی)	اشعة اكس
ئاسۆ	الافق
قیبلەنما	الاسطرلاب
تەقینەوە	انفجار
پێشبینی/نوقلانە	تنبوء
ئەتۆم/گەردیلە	ذرة
سەراو/تراویلکە	سراب
خولگەیی	مداري
موشەك	صاروخ
پەرینەوە	عبور

[1] . هەروەها (کەشکەشان) یشی پێدەوترێت.

ئەستێرەزانی (زانستی ئاسمان)	علم الفلك
گەردونزانی	علم الكون
بۆشایی	فضاء
ئەستێرەوان	فلكي
پێوانەیی	قياسي
بارستە	كتلة
خۆرگیران	كسوف
کالاکس	مجرة
خولگەیی	مداري
مەکۆی بۆشایی[1]	مكوك الفضاء
خەرمانە	هالة

(8-1/2) بواری کیمیك[2]:-

ئەم بوارەش وەك بوارە زانستییەکانی تر، تا چەند ساڵێك لەمەوبەر، بەدەست کەمی کێشەی وشەو زاراوەوە دەیناڵاند، بەڵام پسپۆرانی ئەم بوارە هەوڵیاندا بۆ گەشەدانی بە زاراوەکانی ئەم بوارە، چونکە ڕونکردنەوەی ڕێبازی گەشەکردنی زمان، ئاشکرابوونی ڕێبازی گەشەکردنی کۆمەڵیشە، چەند وشەو زاراوەکانی ئەو زمانە لەبارتربن بۆ دەربرین، ئەوەندە میللەت بە تواناتر دەبێت بۆ ڕۆشتن بە هاوشانی تەکنەلۆجیای نوێ. زانستی کیمیاش وەك هەر زانستێکی تر، کۆمەڵێك وشەو زاراوەی تایبەتی خۆی هەیە، بۆ نموونە ناوی توخمەکان و کارلێکە کیمیاییەکان و هەروەها ڕەوشت و تایبەتمەندی و جۆری هەر توخمێك، کە پێویستیان بە زاراوەی تایبەتی هەیە، ئەم زاراوانەش لەبەرئەوەی زمانی زانستین، هەندێکی وەك خۆی هاتۆتە زمانی کوردییەوە، هەندێکیشیان هەوڵدراوە زاراوەی تایبەتیان بە دەستوری زمانەکە بۆ دابرێژرێت. بۆ نموونە ئەم زاروانە ڕاستەخۆ وەرگیراون و بە فۆنەتیکی کوردی دەربڕراون:-

---

[1] . کەشتیەکە لە نێوان ئەستێرەو هەسارەکاندا، بۆ مەبەستی زانستی بەکاردێت، هەندێجار هەر (مەکۆ)ی پێدەوترێت.

[2] . نموونەکانی ئەم بوارە لەم سەر چاوانەوە وەر گیراوە، (جەمال عە بدول: 1998) و (جەمال عە بدول: 2002: کیمیای ئە ندامی) و (جەمال عەبدول: 2002:فەرهەنگی کیمیای شیکاری).

ئەلۆمینا[1]	الومینا
کەڵڤن[2]	(وحدة مقياس الحرارة)
کاثود	کاثود
کاردیس[3]	کاردیس
زینك	زنك
بازنۆ هێکسان (هێکسانی ئەڵقەیی)	هكسان حلقي
کۆلیسترۆڵ	کولیسترول
سلیلۆز	سليلوز
مۆڵ	مول
کاربۆن (خەڵوز)	کاربون
هتد............	

کاڵکە وەك ڕێگەیەکی سەرەکی لەم زانستەدا، دەورێکی گرنگی لە پێکهێنانی زۆربەی زاراوەکانیدا بینیوە، بۆ نموونە:-

کهولپێو	مقياس الكحول
تەنۆلکەی ئەلفا	جسم الفا
مسۆز	نحاسوز
تۆنۆ کیمیا (کیمیای تەناندن)	كيمياء التجسيم
گۆگردات	كبريتات
کارای یاریدەدەر	عامل مساعد
پاستیۆراندن (پاکژکردنەوە)	بسترة(تعقيم)
بارستە ژمارە	العدد الكتيلي
بۆیەی گوڵەبەرۆژە	صبغة عباد الشمس
دوانە هاوهێزی	ثنائي التكافؤ

---

1 . لە (alumina)ی ئینگلیزییەوە وەرگیراوە.

2 . یەکەی گەرمی پێوانە بۆ پێوانی پەتی، بۆ پێوانی گاز بەکاردێت.

3 . لە ئینگلیزییەوە وەرگیراوە، ناوی بازاریی دوانۆکسیدی کاربۆنی بەستوە.

ترشی سرکە	حامض الخل
کانزایاندن (پۆشین)	فلزنة
کانزاسازیی	الميتالوجيا (علم المعادن)
دەردزانی (نەخۆشیزانی)	علم الأمراض
یەکە هاوهێزی	أحادي التكافوء
قوڕی گڵکاری	طين فخاري

دەستورو وشەسازیی زمانی کوردی هەوڵێکی زۆری داوە بۆ بەرهەمهێنانی هەندێ وشەو زاراوە، یان کوردانندنی زاراوەکان، کە لەم هەوڵەدا کەرەستەو ڕێساکانی کوردی بەبەرهەم بوون، زانستی کیمیاش لەم هەوڵە بێبەش نەبووە، ئەمانە نموونەی هەندێك زاراوەیە:-

ترش	حامض
لکێن	لاصق
کارا	عامل
کهولاندن	كحللة
گەردیلە[1]	ذرة
تفت	قاعدة
چیمەنتۆ	الاسمنت
تەپەدۆر	فلين
ژەنگ (ئۆکسید)[2]	صدأ(أوكسيد)
قورقوشم	رصاص
ترشۆك (ترشێن)	خميرة
بۆنبرە	مزيل الرائحة
کەمۆڵە	دورق
ئایۆنگرە	منمي الآيونات
پێکهێنان	تركيب

[1] . هەندێجار (ئەتۆم) بەکاردێت، کە لە (atom)ی ئینگلیزییەوە وەرگیراوە.

[2] . (ئوکسید)، ناوە زانستییەکەیەتی، بەڵام (ژەنگ) ناوە بازارییەکەیەتی، کە هەر ئەمەیان زۆر چۆتە بەکارهێنانەوە.

پاڵێوگە	مصفاة (معمل تكرير)
ڕازیانە[1]	انيسون
عەتر	عطر

(9-1/2) بواری ڕاگەیاندن[2]:

زۆری کەناڵەکانی ڕاگەیاندن لە ڕۆژگاری ئەمڕۆدا و کارکردنی کارمەند و ڕۆژنامەنوسی شارەزا لە هەندێکیاندا، هەروەها کردنەوەی بەشی ڕاگەیاندن لە پەیمانگاو زانکۆکاندا و دەرچوونی کۆمەڵێك کادیری ڕۆژنامەنوسیی، بوو بەهۆی ئەوەی ئەم بوارەش وەك ئەوانی تر بە وشەو زاراوەی نوێ دەوڵەمەند ببێت، وردە وردە وشە وەرگیراوەکان بخاتە لاوەو جێگەیان بە هی نوێ پڕبکاتەوە، بڵاوبوونەوەی پەیامنێر لە ناوەوەو دەرەوەی کوردستان، بوو بە هۆی ئەوەی کۆمەڵێك وشەو زاراوەی تایبەت بەم بوارە ڕاستەوخۆ بێنە زمانی کوردییەوە، بۆ نموونە:-

مۆنۆپۆڵی (مانگرتی)	احتكاری
فۆرم	استمارة
فۆرمالی	اسمي
ڕادیکالی	اصلاحي
تیرۆر	الارهاب
میدیا، ڕاگەیاندنی جیهانی	الاعلام العالمي
ئیستاتیکا	الجمالية
فۆڕمالیزم	الشكلانية
دایەلۆگ[3]	حوار
ئەبستمۆلۆژی	المعرفة
سینترالیزم	المركزية
نێهلیزم	العدمية
ئاژانس	وكالة

---

[1] . لە ئینگلیزیدا (anise)ە، زمانی عەرەبی هەر ئەو وشەیەی وەرگرتوە، بەڵام لە کوردیدا وشەکە هەبوە.

[2] . نموونەکانی ئەم بوارە جگە لە گۆڤارو ڕۆژنامەکان، سود لەم سەرچاوانەش وەرگیراوە، (جەمال عەبدول: 2004) و (کەمال غەمبار: 2006).

[3] . وتووێژ.

کوردۆلۆژی	علم المعرفة الكورد
ئیگۆ	الانا

هەوڵدراوە زۆربەی زاراوەکانی بواری ڕاگەیاندن بکرێنە کوردی، کە بە هۆیەوە زمانی ڕاگەیاندن و لقەکانی دروستبوون، بۆ نموونە زمانی (هەواڵ و وتار و ستونەکان و ڕێپۆرتاژ و ...هتد)، هەر ژانرێکیش لەمانە بونەتە هۆی هاتنەئارای کۆمەڵێك وشە، چونکە هەوڵدراوە بە کوردی گوزارشت لە بیروبۆچوونەکان بکرێت، هەندێکیشیان بە کاریگەری زاراوە بیانییەکە کاڵکە کراون، لەوانە:-

ڕێککەوتننامە	اتفاقية
خۆویست	ارادي
چەکی کۆکوژ	اسلحة الابادة الجماعية
زەمینە	ارضية
سەرمایە گوزاریی	استثمار الرأسمال
مەحکومکردن	الادانة
ئاپۆرە	الازدحام
چاکسازیی دیموکراتی	الاصلاح الاجتماعي
پابەندبوون	الالتزام
یەدەگ	الاحتياط
دارشتنەوە	اعادة صياغة
ڕێزانە	الاكرامية
پەرەگرتن	الانتشار
ڕەهەند	البعد
تاوەر	البرج
دەسپێك	بداية
لێدوان	تصريح
گشتگیر	تعميم
قەرەبوکردنەوە	تعويض
ڕاپۆتە هەواڵییەکان	التقارير الخبرية
باڵی میانڕەو	الجناح المعتدل

باڵی چەپڕەو	الجناح اليساري
باڵی ڕاستڕەو	الجناح اليميني
پاوانکردن	حصر
تەنزئامێز	ساخر
تۆڕەکانی گەیاندن	شبكات الاتصال
گوشار	ضغط
بەجیهانیبوون	العولمة
گەندەڵی کارگێری	الفساد الاداري
دۆزی کورد	القضية الكوردية
کەرتی تایبەت	القطاع الخاص
دیدەوانی	الكشافة
گەڵاڵەنامە	لائحة
ڕکابەر	المتنافس
کۆڕەو	المسيرة الجماعية
دانوستاندن	المفاوضات
وزەبەخشەکان	المقومات
مانۆڕ	مناورة
دیدگا	منظور
ئاژانسی دەنگوباس	وكالة الانباء
باوەڕمەند	المعتمد
ڕای گشتی	الرأى العام
هەوایی تەلەفزیۆن یا ڕادیۆ	هوائي التلفزيون أو رِاديو
کەشە دیمەن	لقطة جوية
دەپ(تەختە)ی جار	لوحة الاعلانات
نێردراو	مندوب
تەناندنی وێنە	تجسيم الصورة
بێژەر	مذيع
سەروتار	المقال الافتتاحي

شەری سارد	الحرب الباردة
ڕۆژنامەگەری	الصحافة
بەشی هونەری	القسم الفني
گرتەی سست[1]	اللقطة الراكدة

گەر تەماشای ڕۆژنامەو گۆڤارەکان بکەین، وشەو زاراوەیەکی زۆر بەرچاو دەکەون، نەك هەر لە بواری ڕاگەیاندن بەڵکو لە هەموو بوارێکدا، ئەمەش هۆکارەکەی بۆ ئەو پێشکەوتنە زۆرەی لەم چەندساڵەی دوایی یدا، لە گەنجیـ نەی و شەدا ڕو یداوە دەگەڕێ تەوە. لە بەر زۆری ڕۆژنا مە و گۆڤارە کان، لـ ێرەدا تەنها ڕۆژنا مەی کوردستانی نوێ بە نموو نە وەردە گرین، کە یە کەم ڕۆژنا مەی کوردیـ یە دوای ڕا پەرین، هەروەها تا ئێـ ستاش ڕۆڵێکی زۆری داوە بۆ پەرەپێدانی زمانی کوردی لەروی وشەو زاراوەوە[2]. لـ ێرەدا کۆ مەڵێك لەو و شەو زاراوا نە بە نموونەدەهێنینەوە کە لە کۆمەڵێك ژمارەدا بەرچاو کەوتون[3]:-

(پرەنـ سیپ، کۆنفرانس، قەیران، سۆ سیال ئینتەرنا سیونالْ، لەمـ پەر، هۆ شبەرەکان، مۆنۆمێـ نت، وتەبـ ێژ، خێر خوازان، گوێبیـ ست، بەرێوەبەرا یەتی، گرێبە ست، نـ شینگە، مـ یدیا، مو چە، بریـ کار، توندوتـ یژی/ ژێـ ندەر، بازاری ئازاد، شوناس، پرۆفیشنالْ، پرۆژەی گاپ، کاندید، پەناهەندە، فراکسیۆن، کونـ سڵخانە، تە ندەر، پەخش، ئاستەنگ، هاوسەرێتی، ئاشتبونەوەی نیشتمانی، ئاشتەوا/ئاشتەوایی/پرۆژەی ئاشتی، مانۆری سەربازیی، مین، تە لەفونی نۆر مالْ، بەرمیـ لە باروت، قەرەبوکرد نەوە، بار هەڵگر، ستراتیژ، کەمئە ندام، نابیـ نا، چەکی کۆ کوژ، ڕەشنوس، دەستنوس، ئیسلامی سیاسی، پلەی ڕێکخراوەیی، پۆ ست، دیبلۆما سی، پرۆژەیا سا، پرۆتۆ کۆڵ، پر سی کورد، ئۆپەرا سیۆنی سەربازیی، تیرۆر یزم، لێپێـ چینەوە ، سەندیکا، تێکۆ شەری د ێرین، فـ یدرالْی، هاولاْتی، نیـ شتەجێبون، پر سی ژن، تەنـ گژە، کودە تا، لە گۆڕ نانی پرۆ سەی سیا سی، کو شتنی بە کۆ مەلْ، لێپر سراو، بەرپرس، دۆز، پەنا بەر، بزاڤ/بزوتـ نەوە، لیـ ستی ڕەش، دیکتاتۆر یەت، گە ندەڵی، پەر لەمانتاران، ڕیفرا ندۆم، کابینە،...)

---

[1] . گرتەیەکە کامێرا تیایدا دەجولێت بە دوای ئامانج یان کۆمەڵە ئامانجێکدا، ئەویش لە بارێکی جێگیردایە لەسەر هەڵگرێکی جولۆك.

[2] . هەرچەندە بە پێی هەندێ بیرورا زمانی کوردی دوای ڕاپەرین شێواوە، ئەویش بەهۆی هاتنی و شەگەلێکی زۆر لە هەمو لایە کەوە، هەروەها بەهۆی جیاوازی دەربڕین ودەستەواژەکان بەپێی دەزگا و پارتەکان، بەلاْم نابـێت ئەو ڕۆ ڵە گرنـگەی ڕاگەیا ندن فەرامۆش بکر ێت کە لەم ڕووەوە، داوێتی بۆ گەشەکردنی زمانی کوردی.

[3] . کاتێك دەلێین ڕاگەیاندن گەشەی بە فەرهەنگی وشە داوە، مەبەست لەوە نییە کە تەنها لەو ڕێگەیەوە دروست بوبێت، بەڵکو مەبە ست لەوە یە کە ئەو وشەیە لە هەر بوارێکدا هاتبێتە ئاراوە، ئەو ڕۆژنامەیە ڕۆڵێکی سەرەکی هەبوە لە گەیاندنی بە خەڵك، هەروەها ئەو نوسەرانەی با بەت بۆ ڕۆژنامەکە دەنێرن هەوڵیانداوە زیاتر ئەو وشانە بەکاربهێنن کە کوردییەو لە هەست و سۆزی میللەتەوە نزیکن.

(10-1/2) بواری مین[1]:

جیا لە هەر بوارێکی تر، سەرهەڵدانی زاراوەکانی ئەم بوارە بۆ ماوەیەکی نزیکی بەر لە ئێستا دەگەڕێتەوە، ئەوەش پاش نەمانی حوکمی بەعس و ئازادکردنی ئەم ناوچانەو هەوڵدان بۆ پاکردنەوەی ناوچە ئازادکراوەکان لە پاشماوەی مینی ڕژێم، کە زۆربەی ناوچەکانی کوردستانی مینرێژ کردبو، لەم هەوڵەدا تیمی ڕێکخراوی بیانی هاتنە کوردستان بۆ زیاتر خزمەتکردن بەم لایەنە، هاتنی ئەوان و هێنانی کۆمەڵێك کەرەستەی تایبەتی، بوو بە هۆی سەرهەڵدانی زاراوەی تایبەت بەم بوارە. زۆرجار ئەو کارمەندانەی لەو ڕێکخراوەدا کارییان دەکرد کورد بوون، بۆیە پێویستیان بەوە هەبوو لەو زاراوانە بگەن، بەڵام تا ئەو کاتەی هەوڵدرا بۆ وەرگێڕانیان زاراوەکان زۆربەی وەك خۆیان بەکاردەهێنران، بۆ نموونە (مین، دیماینەر، .. هتد)، هەندێجار ناوی کەرەستەو پێداویستییەکانیان هەروەك خۆی هاتوە، هەندێجاریش هەوڵدراوە لە بەرامبەریدا وشەو زاراوەی بۆ دابرێژرێت، بۆ نموونە:-

Mine coordination	ئۆفیسی هاو ئاهەنگی مین
De-mining asset	ئامرازی مین لابەری
Cluster bomb	بۆمبی هێشویی
Bozena	بوزینا[2]
Mine action program (map)	بەرنامەی کاروباری مین
Exploder	تەقێنەرەوە
Mine clearance team	تیمی مین پاکی
Trip wire	تریپ وایەر[3]
Datum	داتەم
KOMA	کۆما[4]
Mine detecting dog	سەگی میندۆز
Mine field	کێڵگەی مین
MECHEM	میکیم[5]

[1] . بۆ نموونەکانی ئەم بوارە سودم لە (زاراوەگەلی کاروباری مین) وەرگرتوە، (جەمال جەلال حوسێن و دلێر سابیر ئیبراهیم ؛ 2006).

[2] . جۆرێکی مینکوتە، بۆ برینی گژوگیا و ئامادەکردنی زەوییە مینرێژکراوەکان بەکاردێت.

[3] . ئەو تەلەی بەکاردێت بۆ بەستنەوەی مین.

[4] . ڕێکخراوی کوردستان بۆ هۆشیارکردنەوە لە مین.

[5] . ناوی کۆمپانیایەکی مینلابردن بوو بۆکاری سەگی میندۆز.

Mine	مین
Mine clearance	مینپاکی
Flail	مینکوته
De-miner	دیماینەر
Mine detector	میندۆزەرەوە
NOMA	نۆما[1]
Anti-personnel mines (APM)	مینی دژە کەسی
Bounding mines	مینی باز هاوێژ(هەڵبەزە مین)

(11-1/2) بواری کۆمەڵناسی[2]:

گرنگیدان بە بوارە مرۆییەکان لە هەموو جیهاندا، هاندەرێك بوو بۆ ئەوەی کوردیش زیاتر لێکۆڵینەوە لە ڕەوشت و ئاکارەکانی مرۆڤ بکات، ئەم هەوڵەش لەلایەن زانایانی کۆمەڵناسییەوە بو، ئەوانیش پێویستییان بە زاراوەی کوردی هەبوو بەرامبەر ئەو بیرانە، چونکە بەدەر لە هەر بوارێکی تر، ئەم بوارە پێویستی بە وشەو زاراوەی کوردی هەیە، چونکە ڕاستەوخۆ پەیوەندی بە ژیانی مرۆڤ و هەست و نەستییەوە هەیە، گەر ئەوانەش بە زمانی نەتەوەیی بێت باشتر مەبەست دەپێکێت، بۆیە وشەو زاراوەکانی ئەم بوارە زیاتر هەوڵدراوە بۆ بەکوردیکردنیان، جا بە کاڵکە کردن، یان دارشتنی وشەیەکی نوێ بێت بە پێی ڕێساکانی زمانی کوردی، بۆ نموونە:-

ئامارزانی	علم الاحصاء
ئاخوند	رجل ديني
ئابلوقە	حصار
ئایشتەیی، سیخوڕیی	تجسس
ئەقڵگەرایی	العقلانية
ئەفراندن	ابداع
بانگەشە	دعاية
بونیادی کۆمەڵایەتی	البناء الاجتماعي

---

[1] . ناوی مینکوتی بچوکە.

[2] . نموونەکانی ئەم بوارە لەم دوو سەرچاوەیەوە وەرگیراون، (فەرشید شەریفی: 2007) و (عوبێد خدر: 2007).

بیرسا (لۆژیك)	منطق
باوك سالاری	أبوية
پۆزش	معذرة(أعتذار)
پەتای كۆمەڵایەتی	وباء اجتماعي
پاكتاوكردن	تطهير
نافەرمی	غير رِسمي
توێژینەوە	البحث
تابوو (قەدەغە كراو)	المحرمات
تەنگژە (قەیران)	أزمة
جیاوازی ڕەگەزی	التميز العنصري
جیاكاری كۆمەڵایەتی	التفاضل الاجتماعي
چینە كۆمەڵایەتییەكان	الطبقات الاجتماعية
ڕەشەكوژی	الابادة
ڕامان	تأمل
زایەند	جنس
ژیانخوازیی	علمانی
ژیانناسی	علم الحياة
سەركۆنە	اللوم
فرەمێردی	تعدد الازواج
فرەژنی	تعدد الزوجات
قۆرخكاری	الاحتكار
قۆناغی دایكسالاریی	المرحلة الامومة
قۆناغی باوكسالاریی	المرحلة الابوية
گەندەڵی	فساد
ماتریالیزم	المادية
مرۆڤزانی	علم الانسان
نەژاد	أصل

زواج المسيار	**هاوسەرگیریی مسیار**[1]

(12-1/2) بواری ئابوری[2]:

فراوانبونی بواری ئابوری لەدوای ڕاپەرینەوە و تێکەڵی میللەتی کورد لەگەڵ جیهان، لە لایەکی تریشەوە ئەو پێشکەوتنە ئابورییەی لە جیهاندا بە گشتی هاتە کایەوە، فاکتەرێکی سەرەکی بوون بۆ گەشەکردن و هاتنە کایەی کۆمەڵێك زاراوەی تایبەت بەم بوارە، کە هەندێکیان ڕاستەخۆ هاتون و هەندێکی تریشیان بە کەرەستەی زمانی کوردی گوزارشتییان لێکراوە، ئەم بوارە کۆڵەکەی سەرەکی گەشەکردنی نەتەوەیە، نەك بۆ پسپۆڕانی ئەو بوارە، بەڵکو بۆ هەموو تاکێك لەو نەتەوەیەدا، گفتوگۆکردن بە زمانی نەتەوەیی و بەکارهێنانی وشەو زاراوەی تایبەت بەم بوارە، دەبێتە هۆی زیاتر بەرەو پێشچوونی و باشتر بەرێوەچوونی مامەڵەو پلانە ئابورییەکان. پێویستە هەوڵی زیاتریش بدرێت بۆ گەشەکردنی زمانەکەی، بۆ ئەوەی بەرامبەر هەر زاراوەیەکی جیهانیی، وشەو زاراوەی کوردیمان هەبێت. لەم هەوڵەدا کۆمەڵێك وشە و زاراوە وەرگێردراوە، هەوڵدراوە بە پێی دەستوری زمانی کوردی دابرێژرێن.

ناوی دراوەکان لە هەموو جیهاندا وەك یەکە، ناگۆڕێت، لای هەموو میللەت و نەتەوەیەك وەك یەك بەکاردێت، بۆنموونە: (دینار، دۆلار، مارك، پاوەن، یۆرۆ، لیرە، ...هتد)، هەر لەناو دراوەکاندا هەیە وردە وردە بەرەو پوکانەوە دەچێت، وەك (مارك)، لە لایەکی ترەوە کۆمەڵێك دراو بە میتافۆر زاراوەی تایبەتییان بۆ دارێژراوە، بۆنموونە:

گەلا= 100 دۆلار

دەفتەر = 100000 دۆلار

وەرەقە= 100 دۆلار

بلۆك = ملیارێك

پێشکەوتنی تەکنەلۆجیا کە شانبەشانی ژیانی مرۆڤە، لقێکی سەرەکی پێشکەوتنی بواری ئابورییە، لەبەرئەوەی سەرمایەی وڵاتێك ڕێگە دەدات بەوەی ئەو تەکنەلۆجیایە زوتر بگاتە نەتەوەکەی.

گرنگیدانی کەناڵەکانی ڕاگەیاندن بە هەواڵی ئابوری، هەوڵێکی تر بوو بۆ زیاتر چەسپاندنی ئەو زاراوانە، ئەمەش بە دانانی بەشێکی تایبەت لەو دەزگایانە، بۆ ئەو هەواڵانەی پەیوەندی بە بواری ئابورییەوە هەیە، لێرەشدا ڕۆژنامەنوسەکان پێویستیان بە زاراوەی تایبەتی هەیە بۆ دارشتنی هەواڵەکە، هەروەها وەك

---

[1]. هاوسەرگیریی ڕەوتەنی.

[2]. لە نموونەکانی ئەم بوارەدا سود لەم سەرچاوەیە وەرگیراوە، (نەژاد عەبدولقادر شمقار: 2003).

پەیامێکی نەتەوەیی، وشە کوردییەکان دەگەیەننە گوێی خەڵك، لە ناو ئەو وشەو زاراوانەدا کۆمەڵێکیان وەك خۆیان وەرگیراون، بۆ نموونە:-

کۆمپانیا	شرکة
پاوان (مۆنۆپۆڵ)	احتکار
بورسە[1]	بورصة

بەڵام هەوڵەکان لە کوردیکردنی زاراوەکاندا زیاترە لە وەرگرتنیان، هەرچەندە لەناو پسپۆرانی بوارەکەدا کەمتر ئەم زاراوانە بەکاردێن، زیاتر لە ڕاگەیاندن و سەرچاوە و نوسراوەکاندا دەبینرێن، ئەمانەی خوارەوە هەندێکە لەو نمونانە:-

ئاڵوێر	صرف
باجی داهات	ضريبة الدخل
دەرماڵە	مخصصات
بەڵێندەر	متعهد
بەکاربەر	مستهلك
وەبەرهێنان	استثمار
پشك	سهم
خواست	طلب
یەدەك	احتياط
لە کەڵك کەوتن	استهلاك
داهات	دخل
قەواڵە	سند
بازاری ڕەش	السوق السوداء
بریکارکردن	توكيل
پەراوی چەك	دفتر شيكات

---
[1] . بازاری پشکی دارایی.

(13-1/2) بواری فەلسەفی[1]:

فەلسەفە کەرەستەی دەربڕینی مێژوی مرۆڤایەتییە، چونکە هەر لەسەرەتای پەیدابوونی مرۆڤەوە هاوشانی ژیانی بوە، ئەم بوارەش بە چەند قۆناغ و سەردەمێکدا تێپەریوە، لە هەر یەکێکیاندا شتێکی تازەی تێدا دروستبوە، کە پێویستی بە گوزارشت کردن بوە، بۆیە وشەو زاراوەی تایبەت بەم بوارە توانیویەتی ئەو کەلێنە پربکاتەوە، هەرچەندە لە زمانی کوردیدا هێشتا پراوپری پێداویستییەکانی نییە، بەڵام گەر بە وەرگرتنیش بێت هەوڵێکی باش لەم بوارەدا دراوە، هەر بوارێکی جیهان، فەلسەفەی تایبەت بەخۆی هەیە، بە واتا دەتوانرێت لەروی فەلسەفییەوە لێی بکۆڵرێتەوە، ئەمەش هانی لێکۆڵەرانی داوە بە دوای زاراوەی تایبەتدا بگەرێن و لێکۆڵینەوەکانیان لەو بوارەی کە مەبەستییان بوە، پێی بە ئەنجام بگەیەنن، لەو ڕێگەیەوە بیرو بۆ چوونیان بگەیەننە خەڵکی، بە سەرنجدان لەم نمونانەی خوارەوە، تا ڕادەیەك دەگەینە ئەو ئەنجامەی، کە بواری فەلسەفە، لەبەر ئەوەی زانستێکی جیهانییەو لەناو کورددا کەمێك تازەیە، بۆیە پسپۆرانی ئەو بوارە لە زۆربەی کاتدا، وشەو زاراوەکان بە زاراوە جیهانییەکە بەکاردێنن[2]، هەندێجاریش هەوڵدراوە زاراوەکان بکرێنە کوردی، بەڵام هەوڵەکان کەمبوون، ئەم زاراوانەی خوارەوە هەندێکن لەوانەی لەرێی بیری فەلسەفییەوە هاتونەتە کوردییەوە گەنجینەی وشەکانیان دەوڵەمەند کردوە:-

ئەپستمۆلۆژیا(تیۆری زانین)	الابستمولوجيا
ماتریالیزم (ئاقاری مادی)	الاتجاه المادي
ئارکیۆلۆژی (شوێنەواری)	الاثري
مۆراڵ (ئاکار)	الاخلاق
تۆلیتاری (چەوساندنەوە)	الاستبداد
ئەریستۆکراتی (پیاو ماقولان)	الارستقراطية
ئەفسانە ئامێز	الاسطورية
میتۆدیانە (شێوازگەریی)	الاسلوبية
فابیۆس (سۆشیالیزمی فابی)	الاشتراكية الفابية
نەژادگەری	الاصلية
تاکگەرایی	الافرادية
ئەکسیر (جەوهەر یان ڕۆحی شتێك)	الأكسير

[1] . نموونەکانی ئەم بەشەلە (رۆشنا ئەحمەد: 2003) وەرگیراوە.

[2] . هۆکاری ئەمەش لە دوو خاڵدا خۆی دەبینێتەوە، أ- گرانی وەرگێرانی ئەو زاراوانە لەلایەن بەکارهێنەرانییەوە، ب- یان پسپۆرانی بوارەکە پێیان باشە زاراوە بیانییەکە بەکاربهێنن بۆ زیاتر تێگەشتنی، واتە پێیان وایە زاراوەیەکی کوردی پراو پر ئەو مانایە نابەخشێت.

ئەکسیۆلۆژیا (گەران بەدوای بەهاکاندا)	الاکسیولوجیا
ئیقلیدس (فەلسەفەی خۆشی)	إقليديس
ئایدۆلۆژیا(بیرناس)	الأيدؤلوجيا
میتابولیزم (پرۆسەی بنیاتنان و ڕوخاندان)	الأيض
ئەکسیۆلۆژیا(گەران به دوای بەهاکاندا)	الاکسیولوجیا
ئەندێشه (وێناکردن)	الخيال
دادایزم[1]	الدادائية
ئیستاتیکا[2]	الجمالية
تەوتەیزم[3]	الطوطمية
میتافیزیك (ئەودیو سروشت)	الغيبي
فیمینیزم (مێگەرایی)[4]	الفيمينية
ئایدیالی (هۆشگەرایی)	المثالي
هیومانیزم (رەوتی مرۆیی)	النزعة الانسانية
یۆتۆپیا[5]	اليوتوبيا
رەواقیزم (تاکگەرایی)	الرواقية

(14-1/2) ناوی مرۆڤ:

ناوی مرۆڤ یەکێکە لە تایبەتییەکانی هەر کۆمەڵێك، سروشتی ئەو کۆمەڵە لە بواری کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری و...هتد، دەردەخات، سیمای نەتەوەیەك بە ناونانی نەوەکانیدا جیادەکرێتەوە، بۆ نموونە کۆمەڵگای کوردی هەر لە سەرەتاوە لەم بوارەی فەرهەنگی زماندا کۆمەڵێك ناوی تایبەتی مرۆڤی هەبوە، بەڵام بەپێی سەردەم و گۆڕانکارییەکانی دەوروبەر ئەم بوارەش گۆڕانی بەسەردا هاتوە، لە هەموو سەردەمێکدا ناونانی کەسەکان کاریگەر بوە بەو دیاردە و گۆڕانکاریانەی لەو کاتەدا لە ئارادا بوە، سەرچاوەی نوسراوی زۆر کۆنمان لەم بارەیەوە لەبەردەستدا نییە، بۆیە ناوەکانی پێش بڵاوبونەوەی ئیسلام کەمتر باسدەکرێن((بەهۆی

---

[1] . ڕێبازێکی هونەری ناماقول.

[2] . زانستی جوانی.

[3] . کۆنترین شێوەی ئاینی کۆمەڵگە سەرەتاییەکان، بە مانای هەبونی پەیوەندییەکی بایلۆژی مرۆڤ و ئاژەڵ.

[4] . بزوتنەوەی ئافرەتان.

[5] . کۆمەڵگا یان جیهانی ئەندێشە.

نەبوونی سەرچاوەی نوسراوەوە جۆرو چەشنی ناوەکانی مرۆڤ لە زمانەکەماندا ناناسرێنەوە))[1]، بەڵام پاش بڵاوبونەوەی ئاینی ئیسلام گەلی کورد کاریگەر بوە بە ئاینەکەو هەوڵیداوە ئەو ناوانەی لە دینی ئیسلامدا بڵاوبوون(کە زیاتر عەرەبی بوون)، منالەکانی پێ ناوبنێت، وەك ناوەکانی ((قتیبە، ئەسەد، سەهل، ئیبراهیم، یەعقوب، ألیاس، محمد، أحمد، محمود، یان ئەو ناوانەی بە یارمەتی وشەی (ابن،بن) لەگەڵ ناوی باوکەکە دروستبوون،(أحمد بن أسد)))[2]، هەروەها ئەوانەی ناوی خودایان تێدایە، ((عەبدولستار، عەبدولغەفور، عەبدولحەمید، عەبدولخالق،..، یان ئەوانەی بە پاشگری ئەڵلا کۆتاییان دێ، وەکو (عەبدوڵڵا، ڕەحمەتوڵلا، عوبەیدوڵلا))[3]، کۆمەڵێکی تریش کە ناوی پێغەمبەرەکان و ناوی هەندێ بۆنەو مەراسیمی دینین، وەکو(محەمەد، ئیسماعیل، ئیسرا،...)، ئەم ناوە عەرەبیانە لەناو کورددا بڵاوبونەوە، پاش هاتنی ڕژێمی بەعسیش، هەوڵیدا لەم ڕێگەیەوە ناسنامەی کوردی بشێوێنێ، بۆیە هەندێجار ناونانی منالی بە کوردی قەدەغەدەکرد، تەنانەت لەناو تۆمارکردنیش دەبوو ناوەکان عەرەبی بن، بە هۆی ئەم سیایەسەتەشەوە زۆربەی کەس لەو کاتەدا ناویان لە ناسنامەدا عەرەبی بوە، وەك(علي، عثمان، ظاهر، کامل، فاطمة، سعاد، سعدیة، بدریة، کلثوم،....) هەندێجاریش ئەم ناوانە هەر لە ناسنامەدا وابوە، لەناو خۆیاندا ناوەکان کوردی بوون، ڕژێمیش ئەو هەڵوێستەی زۆر بە لاوە سەخت بوە، بەڵام کوردەکان کۆڵیان نەیاوەو کردویانەتە ڕێگەیەك بۆ بەرەنگاربونەوەی دوژمن، چونکە ناوەکان ڕەنگدانەوەی بیروبۆچوونی نەتەوەیە لە ژیانی ڕۆژانەیاندا، لەناو ئەمانەشدا ناوەکانی (ئازاد، شۆرش، سەنگەر، هیوا، ئاشتی، ڕزگار، خەبات، نیشتیمان،..) دروستبوون. کە واتای خەبات و تێکۆشانی گەلی کورد دەگەیەنن.هەندێجاریش ناوی شارەکانی کوردستانیان بەکارهێناوە، وەك (ماردین، بۆکان، مهاباد،...)، یان ناوی ئەو زنجیرە شاخانەی لە کوردستاندان، وەك (زاگرۆس، شنروێ، قەندیل،...)، هەروەها ئەو ناوانەی تایبەت بوە بە دینی زەردەشتی، وەك(زەردەشت، ئاڤێستا، یەسنا،...هتد)، دوای ڕزگارکردنی کوردستان کۆمەڵێك ناوی کوردی هاتنە ئاراوە، وەك (دییە، ئارا، ئەلەند، ئارۆ، میلان، لێوان، ڤێرێ،....هتد)، بەڵام هەندێ لەو ناوە تازانە کوردی نین، بەڵکو ناوی شاخ و دێی وڵاتانی دراوسێن، کە ئەم جۆرەیان ڕاستە وەك چەندێتی فەرهەنگی زمانی دەوڵەمەند کردوە، بەڵام لە ڕوی چۆنییەتییەوە بێگانەن و گەر هەوڵبدرێت لەبری ئەوانە ناوی کوردی بەکاربێت، ئەوا هەوڵێکی باشە بۆ گەشەدان بە بیری نەتەوایەتی، ئەم تایبەتێتی و هۆکارانە بە پێی سەردەم و جۆری خۆیان ناوێکی نوێیان لە فەرهەنگی زماندا تۆمارکردوە، کە بە پێی کاتەکەی خۆی تازە بوەو گۆڕانی لە گەنجینەی وشەدا کردوە[4].

---

1. پەیمان محەمەد عەلی حەمە (2008: 9).
2. سەرچاوەی پێشو.
3. سەرچاوەی پێشو.
4. بۆ زانیاری زیاتر لەسەر ناوی مرۆڤ لە زمانی کوردیدا، بڕوانە: (د. فاروق عومەر سدیق: 1990) و باسی دەرچوونی (پەیمان محەمەد عەلی حەمە -2008).

بەشی سێیەم

(1/3) پوكانەوەی گەنجینەی وشە:

و شەی فەر هەنگی ز مان، ماوەی چالاكی و بەكارهێنانیان د یاریی نەكراوە، و شە كە دێ تە فەرهەنگەوە دە شێت تە مەنی در ێژ بێت، یان زو ون ببێت، ئە مەش بە ستراوە بە چالاكی و سستی یان بواری بەكارهێنانی، یان هە ندێجار هاتنی و شە لە ز مانێكی ترەوە جێ بە بنەڕەتییە كە لەق دە كات و هەوڵدەدات بیپوكێنێتەوە، چونكە وشەیەك كە هاتە زمانەوە دەبێتە بەشێك لێی و بنەڕەتە كەی و ندەكات و زۆربەی قسەپێكەرانی نازانن ئەمە بێگانەیە، هەندێجاریش لە ململانێدا دەبن، تا وایلێدێت هەردوكیان بەكاردێن و لای خەڵكی دەروات، لەوانە شە بـ چێتە سنوری زاری ناو چەییەوە، بۆ نموو نە (قاپی)، لە توركییەوە هاتوە و بەرامبەر (دەرگا) بووەتە هاوواتا و لە ناوچەی گەرمیان زۆرتر بەكاردێت.

ئەو زاراوانەی لە بواری زانستدا بەكاردێن، دا نان و لابردنیشیان بە ستراوە بە بواری زانستەكەوە، ئەو گۆڕانانەی بەسەر زانستەكەدا دێن، دەوری ئەم كز دە كات یان دەیپوكێنێتەوە، بۆ نموو نە زاراوە كانی (أسم، ظرف، نیهاد، گوزارە) تایبەتن بە بواری زمانەوانی، بەرەو پوكانەوە چون.

هە ندێجار و شەیەك كە دەپوكێتەوە، ناولێنراو جێگیرەو ناگۆڕ ێت، بەڵام ناوە كە دەگۆڕ ێت، لە ناولێنانیشدا فاكتەری زمانی و نازمانی ڕۆڵی خۆی دەگێرێت، بۆیە دەشێت فاكتەرێك لەوا نە ناولێنراوە كە بە یەكێكی تر بگۆڕ ێت، لەوانە شە فاكتەرە كۆمەڵا یەتی و سرو شتییەكان ژ یانی كۆ مەڵ بـ گۆڕن، كە ناولێنراویش ونبـ ێت، و شەكانی و تایبەتی یەكانی وردە وردە بەرەو پوكا نەوە دە چن، بۆ نموو نە لەناو كۆ مەڵگای كورد یدا ئەو و شانەی پەیوە ندییان بە بواری لە بەركردن و خواردن و كەرە ستەی ناو ماڵ و هە ندێ كارو باری ڕۆژا نەو چەند شتێكی ترەوە هە یە، گۆڕانكاری یەكی زۆر یان بە سەردا هاتوە، لـ ێرەدا كۆ مەڵێك لەو بوارا نە باس دە كەین و هە ندێ و شەیان وەك نموو نە لـ ێوەردەگرین، كە بەكارهێنانیان كەمبۆتەوە و چونەتە فەرهەنگی وشە مێژووییەكانەوە.

(1 -1/3) بواری لەبەركردن و پۆشین:

بەهۆی ئاشنا نەبوونی گەلی كورد بە كلتوری ڕۆژ ئاوا و كەم تێكەڵبوونی لە گەڵ دەوروبەرە كەی، زۆریی جل و بەرگ و كەرەستەی پۆشینی، خۆماڵی بووە، تەنا نەت هە ندێكیان بە دە سكرد درو ستكراون، كە ئە مەش بە دە ستی كۆ مەڵێك وە ستاو خاوەن پیـشەی كورد بووە، بەڵام پێشكەوتنی ژ یان لە هەمو بوارێك و فراوانبوونی پەیوەندی، كۆ مەڵێك نەریت و هەڵسوكەوتی لەناو گەلی كورددا گۆڕی، كە بواری پۆ شین و لە بەركردن بەر شالاوی ئەو گۆرا نە كەوت، هە ندێك شێوە جلو بەرگ و پێڵاو و كەرە ستەی لەبەركردن بەكارهێنانیان كەمبوەوە، هەتا وردە وردە لای زۆرینەی كەس ونبون، تەنانەت نەوەی نوێ زۆر كەم پێیان ئا شنایە، مە گەر لە با سێكی مـێژویی و فۆلكلۆر یدا بێتەوە بەر چاویان، لە گەڵ كەمبوو نەوەی

بەکارهێنانیان، وشەو ناوەتایبەتییەکانیشیان بەرەو پوکانەوە چون، لێرەدا کۆمەڵێك لەو شانە بە نموونە دەهێنینەوە[1]:

★ پانی بەرز : پێڵاوی ئافرەتان بووە تا دەوروبەری ساڵانی شەستەکان بەکارهاتوە.

★ سۆل : واتە نەعل.

★ پاپەجانە : پێڵاوی مناڵانە بووە.

★ کەوشی پەلکەدار: جۆرێك پێڵاوی ژنانە بووە.

★ کەوشی زەهاوی : پێڵاوی ژنانە بووە، ڕەنگاو ڕەنگ بووە.

★ کەوشی ڕەش : پێڵاوی پیاوانە بووە، بەڵام بۆ گەنجەکان.

★ کەوشی سور: پێڵاوی پیاوان بووە، بۆ پیرەمێرد بەکارهاتوە.

★ کەوشی شەمامە بەن: ئافرەتان لە پێیان کردوە.

★ ڕانکوچۆغە: جلی پیاوانە بووە، لەمەرەز و خوری دروستکراوە.

★ گازەرانی و جاو: جۆلا دروستیدەکرد، بە سورو شین، ژنان بەکاریان دەهێنا.

★ کۆڵوانە: پارچە قوماشێك بووە دەدرا بە سەر شاندا، ئافرەت بەکاری هێناوە، پیرەکان بۆ گەرمی و گەنجەکانیش وەك نەریتێکی ئەو سەردەمە بۆ داپۆشینی کەمەرییان، تاوەکو سەرنج ڕاکێش نەبێت.

★ پوشین: دەکرایە سەر.

★ فێست: شتێك بوو دەکرایە سەر وەك کڵاو، بە متومرو و خشل دەیانرازانەوە.

★ پاش قەیتان: بە فێستەکەیا شۆر دەبوەوە بۆ خوارەوە لە پشتەوە دوو گوڵێنکەی پێوە بوو.

★ کوڵەنجە: سەڵتەیەك بووە لە زستاندا بەکارهاتوە.

★ لباو: وەك پاڵتۆی ئێستا وابووە، ناوەکەی لۆکە بووە.

★ پوزەوانە: پووزی پێداپۆشراوە لەدوای پێوە هەتا ئەژنۆ، بۆ گەرم ڕاگرتنی قاچ[2].

★ چل تیکە: پارچە قوماشێکی ڕەنگاو ڕەنگە، یان با بلێین پارچەیەکە لە چەند پارچەیەکی تری ڕەنگاو ڕەنگ پێکهاتوە، کە بەشێوەی سێگۆشەی بچوك بچوك پێکەوە لکێنراون، ئەمەش بۆ مناڵ بەکارهاتوە، تا چل ڕۆژ دەدرێت بە سەریدا، بەپێی ئەوەی دەگێرنەوە، ئەم چل تیکەیە چلە دەردەکات، لەلایەکی تریشەوە بە پێی بیروڕای ئەو سەردەمە مناڵ بە ڕەنگەکان ئاشنا دەکات.

★ سوزەنی: پارچە قوماشێکی چوارگۆشەی گەورەیە، لۆکەی لەناودایە، لە حەماما ژنان لە سەری دادەنیشتن.

★ بەرچاوگە: بریتییە لە چەند نەخشێکی چنراو بە زەنگیانەی شین یان ڕەش، دەکرا بە سەری ئافرەتەوە، واتە بۆ ڕازاندنەوە بەکارهاتوە، هەندێجار بەرچاوگە ئاڵتوون بووە.

---

1 . نموونەکانی ئەم بوارەم لە بەڕێزان (د.فاروق عومەر سدیق) و مامۆستا (ع.ع.شەونم) وەرگرتووە.

2 . هەتا ئەم ساڵانەی دواییش هەر باو بووە، بەڵام پێشتر بەزۆری لای پێشمەرگە بەکارهاتووە.

★ هەیاسە: جۆرێك پشتێنی ژنانە بووە، سێ گۆپکەی پێوەیە، ئەوەی ناوەڕاستیان وەك جامۆلکە وا یە، لە زیووو دروستکراوە.

★ تاس کڵاو: ئەمیش جۆرێك کڵاو بووە، زیاتر بۆ بۆنەکان بەکاریان هێناوە.

★ ستارە: کڵاوێکی دریژکۆلەیە، پیاوان بەکاریان هێناوە.

★ جوت عەبا: ژنە دەوڵەمەندەکان کردویانەتە سەر.

★ کەوانەی بەفر: لە تولێ دروستکراوە، بۆ ڕۆشتن بەسەر بەفر بەکارهێنراوە.

★ کوڵەباڵ: فەرەنجی بێ قۆڵ بووە، تا سەر پشت بووە، لە بەرگن[1] دروستکراوە.

★ کەرگ: پاڵتاوی بێ قۆڵ، لە لبادی خوری و قوڕ دروست دەکرا، پیاو لە زستان لە بەری دەکرد، ئاودا مان بوو، زۆرتر لە ناوچەی گەرمیان بەکاردەهات.

★ پەستەك: سوخمەی بێ قۆڵ، پیاوان بەکاریاندەهێنا، لە خوری و مووی پەستاوە دروستکراوە، سەرمای گلدەدایەوە.

★ فەرەنجی: وەك پاڵتۆ وا بوە، لە لبادی خوری پەستاوە دروستدەکرا، بە تایبەتی شوان و گاوانەکان بەکاریاندەهێنا.

(2 -1/3) بواری کەرەستەی ناو ماڵ و ئەو کەلوپەلانەی لە ژیانی ڕۆژانەدا بەکارهێنراون:

ژیانی کۆنی کوردەواری، کەرەستەکانی لە ئاستی ژیانی ئەو سەردەمەدا سادەو ساکاربوون، ماڵ بە کەرەستەی کەم و سادە ڕازێنراوەتەوە، زۆربەی ئەوانەش مۆرکی میللیان پێوە بووە، چونکە هاوردە کردنی زۆر ئەستەم بووە، یان هەر نەبووە، بۆیە وەستا دەست ڕەنگینەکانی ئەو سەردەمە کۆمەڵێك کەرەستەو کەلوپەلیان بۆ پێویستی خۆیان بە (گڵ و تەختەو قامیش و موو و تووڵ و گیا) دروستکردوە، کە دەست ڕەنگینییەکی ورد یش لە زۆر بەی بەرهەمەکاندا کراوە، بەڵام بەکارهێنان و هەبوونی هەندێ لەو کەرەستانە تایبەت بوون بەو ماڵانەی دەوڵەمەندبوون، چونکە میللەتی کورد لەکۆندا، بە گشتی هەژار بوون، ژیان و پێداویستییەکانیشییان سادەبوون، هەندێ لە کەرەستەکان بۆ ژیانی ڕۆژانە بوەو هەندێکیش بۆ بۆنەی تایبەتی بوون، لەوانە[2]:

★ سندوقی یەغان: سندوقێکی گەورەیە لە تەختە دروستکراوە بە نەخش و نیگار ڕازێنراوەتەوە، لە ماڵدا جلیان تێکردووە، لە بری کانتۆری ئێستا.

---

[1] . پارچە خوری پەستاوەی زۆر ئەستوور.

[2] . لە وەرگرتنی ئەم نمونانەدا سودم لە مۆزەخانەی ئەتنۆگرافی سلێمانی و مامۆستا (ع.ع.شەونم) وەرگرتووە.

٭ سندوقی ئاشتەرخان: لە تەختە درو ستکراوە، ئەمیش قەبارەی گەورە یەو جیاوازی لە گەڵ سنوقی یەغان لە قەبارە و لە ئەو نەخشەیە کە لەسەر سندوقەکە دروستکراوە.

٭ سندوقی هەزار پیشە: سنوقێکە لە تەختە درو ستکراوە، بەکارهێنانی ئەم سندوقە لە کاتێکا بووە کە ماڵەکانی سلێمانی بۆ سەیران گە شت و گوزار چونەتە دەرەوە، کەلو پەلی سەیرانیان تیا هەڵگرتوە، وەك قۆری و پیاڵە.

٭ سندوقی بوراق: جلی تێدەکرا، ڕەسمێکی لە تەختە دروستدەکرا، ڕەسمێکی بوراق بە پێشەکەیەوە بوو.

٭ سوێنە: تەشتێکی لەگڵ دروستکراوە، قەبارەی جیاوازی هە یە، کاتێك کە گەنم و جۆ یان پاککردۆ تەوە، خستویانەتە ناو سوێنەوە بۆ شتن، هەروەها جلیشی تێدا شۆراوە.

٭ کوپە: دەفرێکی زۆر گەورەی گڵین بوو، لە مەترێك زیاترە، زەخیرەی تێ دەکرا.

٭ کوپەڵە: لە کوپە بچوکترە، ڕۆن یان کەرەی تێکراوە.

٭ گۆزە: بۆ ئاوهێنان بووە لەسەر کانی، کاتێك دایکێك چۆتە سەرکانی خۆی لە گۆزە ئاوی هێناوە تەوە و منداڵەکەشی (گۆزەڵە) یەکی داوەتە دەست، کە لە گۆزە بچوکتربووە، ئەویش ئاوی تیدا هێناوەتەوە.

٭ کۆچەڵە: جامێکی لە گڵ دروستکراوە، بۆ ئاو خواردنەوە بەکارهاتوە لە بری جامی ئێستا.

٭ جامی چل کلیلە: ئافرەت لە گەڵ خۆی بردوو یەتی بۆ حەمام، کەلو پەلی خۆی تیچکردووە، لە کانزا دروستکراوە.

٭ لەگەن: قاپێکی لە مس دروستکراوە، خواردنی تێدا خوراوە.

٭ کو پەی گلێ نە: کوپە یەکی گەورە یە، لە گڵ درو ستکراوە، بۆ هەڵگرتنی زە خیرەی وەك گەنم و جۆ بەکارهاتوە.

٭ دیزەو دەرخۆنە[1]: (دیزە)مەنجەڵێکی لە گڵ دروستکراوە، دەمەکەی تا ڕادە یەك گەورە یە، بۆ هەڵگرتنی قاورمە بەکارهاتوە تا تێك نەچێت، (دەرخۆنە)ئەو سەرەیە کە دەخرێتە سەر دەمی دیزەکە.

٭ شیروانە: پارچەیەکی لە گڵ درو ستکراوە، لە شێوەی قو چەکێکی سەر بەرەوخوار، کاتێك کە شیریان کوڵاندوە ئەم پارچەیەیان داوە بە سەریا، هەم بۆ پارا ستنی، هەم بۆ ئەوەی شیرەکە زو بـبێ بە ما ست و هەوێن بێت.

٭ تاس حەمام: جامێکی گەورەی لە مس درو ستکراوە، بۆ هەڵگرتنی کەلو پەلی ئافرە تان، وەك سابوون و شانەو لفکە، کاتێك چون بۆ حەمام لەگەڵ خۆیان بردویانە.

٭ یەغنی کێش: لە مس درووستکراوە، وەك قاپی نانخواردن بەکارهاتووە.

٭ ئاو گەردان: کەو چکێکی گەورە یە، دە سکێکی هە یە لە مس درو ستکراوە، بۆ ناو مە نجەڵی گەورە بەکاریانهێناوە، لە کاتی شایی و ساوەر کوڵان و بۆنەی تردا، کە خواردنی زۆر کراوە، بەکارهێنراوە.

---

[1] . ئەم وشەیە لە پەندێکی کوردیدا خۆی پاراستوە، (دیزەبەدەرخۆنەی کرد)، واتە کارەکەی بە نهێنی کرد و شاردییەوە.مەبەست لەوەیە کاتێك شتێك لە دیزەدا هەڵدەگیرێت و بە دەرخۆنە قایمدەکرێت، زۆر بە باشی دەپارێزرێت.

٭ گوم گومە: لە کانی ئاویان پێهێناوە، لە مس دروستکراوە.

٭ د نگ: بریتی یە لە دوو پار چە، پار چەیەکی قوڵی تا ڕادە یەك درێژکۆ لە، لە قەدی داری ئە ستوور هەڵکەندراوە، هەروەها (دەسکەدنگ) لولەیەکی ئاسن بوو، سەرێکی قور سی پ یٚوە بوو بۆ کو تانی ساوەر و چەڵتوك و گەنم و ....هتد، بەکارهاتووە.

٭ لەنگەری: بەقەد سینییەك بوو، لە دار دروستکرابوو.

٭ بەردوئە سیٚ: دوو پار چەن (بەردە چەخماخ)و(ئە سیٚ، لە پۆڵا درو ستکراوە) لە یەك دەدر یٚن بۆ ئاگرکردنەوە.

٭ پو شوی دار: گە نەڵی داری گەورە یە، ف شەڵە وە کو ئی سفەنج، پار چەی پ چوکی لێکراوە تەوە، لە گەڵ بەردوئەسیٚ ئاگریان پێکردۆتەوە.

٭ کەنوو: لە قور دروستکراوە، گەنمی تێدەکرا، کونێکی گەورەی تیابوو لە خوارەوە بە تۆپەوا نە گرتویا نە، بۆ ئەوەی لەوێوە گەنمەکە دەرکەن.

٭ مەرکانە: دەفرێکی گەورەیە، لە گڵ دروستکراوە، ئاوی زۆری دەگرت بۆ خواردنەوە بەکاردێت.

٭ کوننە: پێستی خۆشەکراوی ئاژەڵە، ئاوی تێدەکرا.

٭ هیزە: پێستی خۆشەکراوی ئاژەڵە، ڕۆنی تێدەکرا.

٭ مەشکە: پێستی خۆشەکراوی ئاژەڵە، دۆی تێدەکرا.

٭ ئەسکویٚ: کەوچکێکی گەورە بووە، لە دار دروستکراوە، بۆ چێشتلێنانی زۆر بەکارهاتووە.

٭ نانەشان: سەبەتەیەکی تولێنە، شتی لەسەر هەڵدەخرا بۆ وشکبوونەوە، هەروەها نانی لەسەر دەخورا.

٭ تەیکە: سینییەکی گەورەیە لە پوش دروستدەکرێت.

٭ پارزۆنگ، باڵوێنە: چاپالیٚو[1].

٭ قولێنە: لە تووڵ دروستکراوە، ساوەری تێدەکرا بۆ هەڵگرتن.

٭ کەوبار: سەبەتەیەکە لە تو لە داری ب چوك درو ستکراوە، لە شێوەی قو چەکدایە بۆ م یوە چنین بەکارهاتووە، هەروەها میوەی تێدابراوە بۆ ماڵان.

٭ کەو(بێژنگی کەو): وەکو بێژنگی گەورە وایە، بەڵام کو نەکانی گەورەترە، تەنها دارو چیلکە لە گەنم و جۆکە دەگرێت، بەڵام بێژنگ بەردو شتی تریش دەگرێت.

٭ بەر چنە: سەبەتەیەکە لە تو ڵەداری ب چوك یان قامیش درو ستکراوە، بۆ م یوە چنین بەکارهاتووە، هەندێجاریش قوڕیان لێدەداو هەنگیان تیا بەخێو دەکرد.

٭ سەبەتەی تا سەوی: سەبەتەیەکی چڕی لە تووڵ چنراوە، دوو دا نەی خراوە تە سەر پ شتی وڵاخ، هەر لایەی دانە یەك، لەو سەبەتانەیا هەورامی یەکان گوێز یان ت یا بردووە بۆ گو ندەکان و گۆڕیویانە تەوە بە گەنم و جۆ و هێناویانەتەوە، هەروەها هەموو جۆرە میوەیەکیشی تێدەکراو دەبرا بۆ فرۆشتن.

---

[1] . گیو موکریانی (1966: 43).

★ شایەن: سەبەتەیەکی بـچوکی لە تولّ درو ستکراوە، دوان دوان بەکارهێنراوە بۆ درو ستکردنی تەرازوو.

★ کاسە: لە گلّ یان لەدار دروستکراوە، بە زۆری بۆ ئاوخواردنەوە بەکارهاتووە.

(1/3- 3) ناوی چەك و هەندێ کەرەستەی ڕاو:

میللەت لەهەر ئاستێکدا بێت، کەرە ستەی بەرەنگاربوو نەوەی هە یە، ئە مەش بۆ کاتی مەتر سی و پارێز گاری کردن لەخۆی و تەنا نەت مو ڵك و سامانی شی بەکاریهێناوە، کوردیش کۆ مەڵێك کەرە ستەی بەرگری هەبووە، هەر لە شمشێرو کەرەستەی دەستی تر، تا چەکی گەورەو بچوکیش، چەند سادە بووبـێت، بەڵام بوونی هەبووە، سەردەم و مـێژوی پە یدابوونی هەر جۆرێکیـشیان جـیاوازە، ئەوا نەی سەرەتا، زۆر سادەتر بوون، هەروەها کەرەستەی ڕاوکردنیش بە شێکی گرنـگی ئەم بوارە یە، کە لەمە شدا کۆ مەڵێك ناو وەك پاشماوەی ئەو ئاسەوارانە بە جێماون، لێرەدا ناوی هەندێکیان وەك نموونە دەهێنینەوە[1]:

★ دەمانچەی تەنویر: بۆ ڕوناککردنەوە یان بۆ ئاگادارکردنەوەی کەسێك بەکاردەهێنرا.

★ دێوجا مە: پار چە قوما شێکی سپییەو نەخـ شی تێدا یە، ڕاو کەر لەکاتی ڕاودا بەکارهێناوە، بۆ ئەوەی نێچیرەکەی هەستی پێ نەکات.

★ تۆڕ: بۆ گرتنی ماسی وباڵندە.

★ تەپکە: چاڵێکە بە شێوەیەك دروستیدەکەن، باڵندەکە دەچێتە ناوی و دەرگاکەی دادەخرێت.

هەروەها، (ساچمەزەن، تاپر، ماهێر، یانزە تیر، یەك تیر، شەش خان، پـێنـج تیر، ماوزەر، بڕ نەو، قەرەبینا، تۆپلی، لا مە، چواردەخۆر، تاریق، شیر، تیر، داو، فا قە، قۆ چەقانێ، کولە کەی باروت، یایلی، ژێر ساف،...) کۆمەڵێك نموونەی ترن، کە بۆ ڕاو کردن بەکارهێنراون، هە ندێکی تر بە شێوەی وە شاندن بەکارهاتوون، وەك: (خەنجەر و شمشێر و تیروکەوان،....).

(1/3- 4) ناوی هەندێ خواردن و خواردەمەنی:

خواردن و خوارد نەوە پەیوە ندییان بە کلـتورو دابو نەریتی کۆ مەلگاوە هە یە، چونکە هە ندێك خواردن چونەتە خا نەی فۆلکـلۆری میللە تەوە و لە با سێکی فۆلکلۆر یدا وەك نموو نە تیـشکیان دەخرێـتە سەر. ئەو تەکنیکە پیشەسازییەی لە وڵاتانی پێـشکەوتودا هەبووە، درەنـگتر گە شتۆتە لای ئێـمە، کوردیش میللەتێکی زیرەك و وشیار بووە، بە هەر ڕێگەیەك بێت، هەوڵیداوە بەروبوومی خۆی بپارێزێت و بۆ کاتی سەختی کەش و هەوا پاشەکەوتی بکات، بۆ نموو نە لە هاویـندا گۆ شتی حەیوان هەرزانتر بووە، سەریان بریوەو کردویا نە بە (قاور مە) و بۆ ز ستان هەڵیانگرتووە، هەروەها هە ندێ سەوزەو مـیوەی هاویـنەیان و شکردۆتەوەو لە شەوە دورو در ێژەکانی ز ستاندا وەك شەو چەرە بەکاریانهێناوە، جگە لەوەی هە ندێ

---

[1] . ناوی چەکەکان لە مامۆستا (ع.ع.شەونم) و مۆزەخانەی ئەتنۆگرافی وەرگیراون.

خواردنییان دروستکردووە، کە کەرەستەیەکی بەسود بوون و زۆر بەی ڕەگەزەکانی وزەیان تێدابووە، لەوانە (ترخێنە). کۆمەڵێك تایبەتێتی تریش لە خواردن و دەرمان و گیای کوردەواریدا هەبوون، کە ئێستا وردە وردە ناو یان بەرەو پوکا نەوە دە چێت، لە بەر کەمتر بەکارهێنانیان، یان بەکار نەهێنانیان. بۆ نموونە[1]:

★ وەزەوا: گوێزیان دەکوتا و تێکەڵی هەویریان دەکرد و دەیانکرد بەنان، ئەم خواردنە زیاتر لەناو چەی هەورامان هەبووە.

★ سەمەنی: گەنمیان دەخستە سەر سەبتەو دەخوسێنرا، بۆ ماوەیەك سەوز دەبوو، دوایی کە چەکەرەی دەکرد، دەریان دەکرد دەیان کوتا و لە مەنجەڵی گەورە دەیانکولاند، شەو تا بەیانی کوران و کچانی گەڕەك بە دەوریەوە بوون، بە پێی بیروڕای ئەو سەردەمە بۆ مراز خواردویانە، بەیانیش بە قاپ دەیانبەخشییەوە بە ماڵانا.

★ لەپەی ساوەر: خواردنێکی کوردەواری کۆنە، ساوەریان دەکولاند، ئاو یان زۆر تێدەکرد، تا نەرم بێت، نانیان تێدەکوشی.

★ شلکێنە: هەویرێکی شل بوو بە کەوچك دەکرا بەسەر ساجدا، وەك نان و کولێرە، بەڵام زۆر ناسك بووە.

★ فڕنی: وەك محەلەبی ئێستا وابووە، بە وردە برنجی کوردی دروستکراوە، دەشۆرایەوە و وشك دەکرایەوە دوایی دەیانکوتی بە دەسکەوان، ئینجا وەك ئارد دەکرا بە محەلەبی.

★ چەمسوتەکە: سەلکە ترخێنە بە تەنها بکولێنرێت.

★ مزرۆکە: شۆربای هێلکەیە، بە سوری و بە سپێتیش لێدەنرێ.

★ قاورمە: هەندێ ماڵ، بە تایبەتی ئەوانەی توانایان هەبووە، حەیوانیان سەر دەبری و دەیانکولاند و سوریان دەکردەوە دەیانکردە ناو کوپەی تایبەتی، پێیان دەوت قاورمە، ڕۆژانە بەپێی پێویست بۆ خواردن لێیان دەردەهێنا.

★ ترش و تەلاش[2]: شۆربای چەنەوەرە، برنجیشی تێدەکرا.

★ کلکە ڕێوی: جۆرە شیرینیەك بووەو بە کونجی و شەکر دروستکراوە، بە شێوەی کلکی ڕێوی برژێنراوە.

★ دۆینە: جۆرە خواردنێکە بە ساوەرو دۆی خەست دەکرێت، پاش تێکەڵکردنیان تا چواردە ڕۆژ ترش دەبێت، ئینجا دەکرێ بە سەلك و هەڵدەخرێت تا وشکدەبێتەوە، لە زستاندا دەکرێت بە چێشت.

---

1 . بۆ وەرگرتنی ناوی خواردنەکان سودم لە (د.فاروق عومەر سدیق) و (بێگەرد محەمەد عارف) وەرگرتووە.

2 . بەرای (د. فاروق) ئەم وشەیە لە (بۆرش)ی ڕوسیەوە نزیکە، کە هەمان شت دەگرێتەوە.

(5 -1/3) ناوی هەندێ یاریی کۆنی کوردەوارییی(١):

گەلی کورد لە گەڵ سەختی ژیان و گوزەران، کاتیان هەبووە بۆ ئەوەی پشوی تێدا بدەن، لەم کاتانە شدا کۆمەڵێك یاریی کوردەوارییان تێدا کردووە، بەڵام جەنجاڵی ژیان لە ئێستادا وایکردوە ئەم یارییانە نەکرێن و وردە وردە لەبەرچاوی نەوەی نوێ ونببن، کە ئەوانیش فەرهەنگی وشەکانی تایبەت بە خۆیان دەپێچنەوەو دەیانخەنە سەر پاشماوەیەکی نوسراوی کۆن، بۆ نموونە(٢):

هەندێ لە یارییەکان بۆ بەسەربردنی کاتی شەوانە بووە، کە ئەمانەش لە ژوردا کراون، بۆ نموونە: (چەڵەمشکێنە، فنجانێن، گۆرەوی بازی، هەڵمەقۆ، تاقمانەجووت ...).

هەندێکی تر لەو یارییانە لە مەیدانێکدا بوون بۆ نمومە: (ئاش بە تەنورە، هەرەکان و مەرەکان، موشێن، واغێن، چاڵێن، میچمیچێن، شەرەبەران، موسا و فیرعەون، تۆپقارێن ....)

ئەوانەش کە بۆ بەهێزکردنی لەش بەکارهاتبوون، وەك (قۆڵقۆڵی، سێ باز، کەوشەك، یەك باز، سنەوبەر، سنجوقێن، هەلوکێن، مزراحێن، هەتەو گۆتەکە یا یەکەو حەیزەران، قەڵاقەڵا، فیکەکونێ، ....).

(6 -1/3) ناوی هەندێ لەو ئامێرانەی چ لەناو ماڵ و چ لە کارکردندا بەکاردەهاتن:

کەرەستەکانی ژیانی سەرەتایی، هەر میلەتێك، ئەو ئامێرانەن کە دەستکردی مرۆڤن، بە شێوەیەکی سادە دروسکراون بۆ ڕاپەراندنی کارەکانی ڕۆژانە، هەندێك لەو ئامێرانە بۆ بەرێوەبردنی کاروباری ناوماڵ بوون، هەندێکی تر خاوەن پیشەیەك بەکاریهێناون، بۆ دروستکردنی کەرەستەی تایبەت بە بوارەکەی خۆی، گۆرانی خێرای تەکنەلۆجیا هەندێ لەم ئامێرانەی خستۆتە پەراوێزەوە، لەناو گەلی کوردیشدا ئەم گۆرانە بەرچاودەکەوێت، ناوی هەندێك لە ئامێرەکان ئێستا بەکارناهێنرێن(٣):-

⋆ چەپەجاخ: تیغێکە لە شێوەی چەقۆیەکی گەورەدایە، لە ئاسن دروستکراوە، بۆ وردکردنی گۆشتی حەیوان بەکارهاتووە.

⋆ بەردکێش: تەختەیەکی پتەوی دوتایە، دەخرێتە سەر پشتی وڵاخ و ئەملاولای بەردی تێدەکرێت.

⋆ کۆڵەکەی تەون: لە تەختە دروستکراوە، قوماش و تەونیان خستۆتەسەر.

⋆ ئامێری خەراتی: ئامێرێکە لە تەختە دروستکراوە، ئیشی وەکو تۆڕنەی ئێستا وابووە، بۆ بڕینی شێوەی جیاوازی وەك(دەسکی کورسی، پارچەی بێشکەی منداڵ، کاسەو کەوچکی دار،...) بەکارهاتووە.

---

[1] . ناوی هەندێ لە یارییەکانم لە چاوپێکەوتنی مامۆستا (ع.ع.شەونم) وەرگرتووە.

[2] . بۆ زانیاری زیاتر لەسەر ئەم یارییانەو چونیەتی هەریەکێکیان بروانە هەردوو سەرچاوەی، (صالح علی صالح:1973) و (تۆفیق نەبەز:1983).

[3] . زۆربەی نموونەکانی ئەم بەشە لە مۆزەخانەی ئەتنۆگرافی وەرگیراوەو هەندێك لەو کەرەستانەش لەوێ پارێزراون.

★ کەشکۆڵ[1]: پارچە تەختەیەکی شێوە تەشیلەییە، دەروێش کردوویەتی شانی، بۆ ئەوەی هەد یەی بۆ تێبکەن، زۆرجار مەلاش کەشکۆڵی هەڵگرتووە.

★ زرك: لە شێوەی تەلی درێژو تیژدان، دەروێش کردویەتی بە لەشی خۆیدا، لە کاتی حال لێهاتندا.

★ ئوچ و دو ێت: شو شەی مەرە کەب و قەڵە مە، لە ئا سن و شو شە درو ستکرابوون، (ئوچ) قە ڵەم بوو، (دویێت)شوێنی مەرەکەب بوو.

★ هەتیـ تە: پار چە ئا سنێکی ـ بچوکە، کونی ـ بچوك و گەورەی تیا یە، زەڕەنـ گەرەکان زێڕ یان تـ یا بار یك کردۆتەوە.

★ خەرەك: ئامێرێکە لە تەختە دروستکراوە، بۆ هەڵکردنی دەزو بەن.

★ چیکەنە: ئامێرێکە بۆ جیاکردنەوەی پەموانە لە لۆکە.

★ موشەدەمە: بۆ خۆشکردنی کورەی ئاسن بەکارهاتووە، هەوای زۆری دەکرد بە ئاگرەکەیا.

★ مشتە: ئامێرێکە بۆ کوتانەوەی بنی کلاش و چەرم و کاری سەراجی، بەکاردێت، واتە لەو پار چە قو ماش یان پەتا نەی دەدە یت کە بـ نی کلا شەکەی پێ دەکوترێـ تەوە، کاتـ ێك بەو مـ شتەیە لە پەڕۆکان دەدە یت، دەچنە سەر یەك و شێوەیەکی پتەو بە کلاشەکە دەدەن.

★ جەریە: ئامێرێکە بۆ چنینی ئەو خوری و نەخشە بەکاردێت کە چاوی ولاخی پێدادەپۆشرێت.

★ لەواشە: پارچە تەختەیەکە دەیبەستن بە دەمی حەیوانەوە، تا لەکاتی نالکردندا قەپ نەگرێت.

★ قەیتاغ: پارچەیەك ئاسنە، دەکرێتە دەست، واتە دەکرێتە پەنجەکان لەکاتی دروێنە کردندا.

★ بۆمبای: پارچەیەك ئاسنی لولەکی کراوەی تیژە، دەخرێتە ناو گونیەوە، بۆ ئەوەی بزانرێ ئەو فەردە یە گەنمە یان جۆیە.

★ شاپلێتە: کۆمەڵێ پەڕۆیە، دەبەسترا بە سەری دارێکەوە، نەوتی پیا دەکرا و دادەگیرسێنرا.

★ کەرەنتو: داسێکی زۆر گەورەیە، بۆ بڕینی گیا بەکارهاتووە.

★ ئا شی ئاو: بە بەردا شی گەورە درو ستکرابوو، بۆ هاڕینی باراش بەکارهاتووە. هەروەها کۆ مەڵێك پارچەشی هەبوو، وەك (گوڵبێنە، چەقەنە، پەڕەکە، تەنوورە، نی، دۆزەخە، ئاشگێڕ،....).

★ بەرداش: ئەو بەردە زلانەی لەسەر یەك دادە نرا لە ئا شی ئاودا، ئاوە کە ئەوەی سەرەوەی دەخولا نەوە، گەنمەکەی دەهاری.

★ باراش: ئەو بارە دانەوێڵەیەی دەبرێت بۆ ئاش، وەك (گەنم و جۆ و برنج و ...).

★ بلوچە: کاسەیەك بوو لەدار دروستکرابوو، بە نزیکەیی دوو لیتر ئاردی دە گرت، ئا شەوان هەقی هارینی ئاردەکە دوو بلوچە ئاردی بۆخۆی هەڵدەگرت.

★ خەرار: وەکو گونیەی ئێستاوابووە، بەلام گەورەتر بووە، نزیکەی (6-5) گونیە دەبوو.

★ هۆر: لەخەرار گەورەتر بوو.

---

[1] . جۆرێك ملوانکەی مندالانیش هەیە، هەر (کەشکۆڵ)ی پێدەڵێن.

★ خورج: وەکو خەرار و هۆر وا بووە، بەڵام جوانتر، دەوروبەرەکەی فەر شیان پ یۆوە کردووە، ماڵە دەوڵەمەنەکان بەکاریانهێناوە.

★ ڕەشکە: تۆرێك بوو، پریان دەکرد لە (کا)و پێیان دەگواستەوە.

- ئامێری جۆلایی بۆ چنینی قوماش بەکارهاتووە، لەچەند بەشێك پێکهاتووە، هەربەشێکی ناوێکی هەیە:

★ کەڵتیخ: شانەی تەون

★ شانەی جۆلایی: تەختەیەکە لەشێوەی دەمی شانەدایە، بۆ چنینی شاڵ بەکاردێت.

★ گەپی جۆلایی: دارێکە بۆ بەرماڵ و فەرش دروستکردن.

- زینی ئەسپ بە شێوەیەکی گشتی لەم بەشانە پێکدێت:

★ ئاوزەنگی: ئەو شوێنەیە کە سوارەکە لە هەردوو لای وڵاخەکەوە قاچی تێدەکات، لە ئاسن دروستکراوە.

★ قەڵتاخ: شوێنی دانیشتنی سوارەکەیە، لە چەرمی ڕەق دروستکراوە.

★ بەرۆکی وڵاخ: زینەکە بە وڵاخەکەوە دەبەستێتەوە، بە پارچە چەرمێکی وەکو پشتێن ڕازێنراوەتەوە، بۆ جوانی.

★ قامچی: چەرمێکی درێژی پ تەوو، وەك پرچ چنراوە، بۆ لێدانی ئەسپ بەکارهێنراوە، بۆ ئەوەی خێرا بڕوات.

★ سەرزین: پارچەیەك پەڕۆیە بە قوماشی نەخشکراو دروستکراوە، دەدرێت بەسەر ئەسپا.

★ بەرۆکی چاوەزار: پارچەیەك چەرمی درێژە، मوروی پێوەیە، دەخرێتە بەرۆکی وڵاخەکە بۆ چاوەزار.

★ بەرچاوگەی وڵاخ: بریتییە لە دوو پارچەی چنراو دەدرێت بەسەر چاوی وڵاخەکەدا.

(7 -1/3) ئەو ناوانەی تایبەتن بە بواری خانوبەرە:

زۆربەی خانوەکانی سەردەمی کۆن بەقوڕ دروستکراون، یان لە قۆناغێکدا هەندێ خێڵی کوردی دەوار نشین بوون، ئەمەش وایکردووە کە ژیانی ئەو کاتە و خانوبەرەو شوێنی نیشتەجێیان، تایبەتێتی خۆی هەبێت و لەگەڵ ئێستادا زۆر جیاوازبن، لێرەدا هەندێك نموونە دەهێنینەوە، کە ناوەکانیان گۆڕاون، یان هەر نەماون و ناوەکانیشیان پوکاوەتەوە[1]:-

★ هەرزاڵە: کەپرێکی بچوکە، لە بەردەستدا بووە، لە جیاتی مێز شتی لەسەر دانراوە.

★ چیغ: لە پیکە دروستدەکرا و دەچنرا، لە بری دیوار، بۆ جیاکردنەوە و شوێن شاردنەوە بەکارهاتووە.

★ بەرهەیوان: بالکۆنی ئێستا.

★ کوڵێن: وەك مەخزەنی ئێستا وابووە، لەناو دەوارا دروستکراوە، بە چیغ دەورە دراوەو جیاکراوەتەوە.

---

[1] . (د.فاروق عومەر سدیق) و مامۆستا (ع.ع. شەونم) بۆ نموونەکانی ئەم بەشە، هاوکارییان کردوم.

★ تەقول باب: لە دوو پار چە ئا سن پێک هاتووە، بۆ ل ێدانی دەر گاو ئاگادارکرد نەوەی خاوەن ماڵ بەکارهاتووە، شێوە جۆراوجۆری هەبووە.

★ چیغی ئەسمەر پێچ: چیغێکە لەپیکە و بەن دروستکراوەو چنراوە، ئەم چیغە کاتێك کە دەوار هە ڵدراوە بە دەوریا دانراوە وەکو دیوار.

★ کەلەگی: ژووری تەنیشت سەرهەیوان.

★ چەپەر: دەرگایەکی دروستکراوە لە داری بار یك چنراوە بەناو یە کدا چون، ئەم دەرگا یە لە حەو شەی بچوك بۆ وڵاخ دانراوە.

★ گالیسکە: عەرەبانەی سەرداپۆشرابووە، دوو ئەسپ ڕایانکێشاوە.

★ ژێرخان: قاتی خوارەوە[1].

★ ڕوگە: تاق لەناو دیوارا[2].

★ دەوار: ڕەشماڵ.

★ بنمیچ: سەقف.

(3/1- 8) ناوی پیشە:

هەروەك لەسەرەتادا ئاماژەمان پێدا، لەروی چالاکی و سستی و شەوە، فەر هەنگی ز مان دوو بە شە، کە ئەوانیش فەرهەنگی وشە چالاك و نا چالاکەکانن. لەناو فەر هەنگی و شە پا سیڤەکاندا بە شێکی د یارو گرنگ، ئەو و شانە دا گیری دە کەن کە تایبەتن بە ناوی پیشەو کەرە ستەکانیان، ئە مەش بەهۆی زو تر کاریگەربوونیان بە ژیان و پێشکەوتنی شارستانی، بۆ نموونە لەناو گەلی کورددا، ناوی هەندێ پیشە بەرەو نەمان چون، لەبەرئەوەی مێژوی نەمانی پێشەکە بۆ کاتێکی پێشتر دەگەرێتەوە، کاتێك پیشەکە بەرەو لەناوچون دەچێت، وشەو زاراوەکانی وردە وردە دەپوکێنەوە، بەتێپەڕبوونی کاتو نەمانی چەند نەوە یەك بەتەواوی ون دەبن، وەك ئەم پیشانەی لای خوارەوە کە ئێستا لەناوکورددا زۆر بەیان نەماون‌و هە ندێکیان زۆر کەم بوونەتەوە، نەوەی تازە پێیان ئا شنا نییە، مە گەر لەسەر چاوەیەکی مێژو یدا بەر چاو بکەوێت، لەوانە[3]:

★ دەباغچی: ئەو کەسانە بوون کە پێستەیان خۆشە دەکردو خوێیان پێوە دەکرد و دەیانکرد بە چەرم.

★ جۆلاکان: (بەرماڵ، جاجم، پۆپەشمین، شاڵی ڕانکوچۆغە، ...هتد)یان دروستدەکرد.

★ عەلافەکان: ئەوانەی گەنم جۆ و برنج و نیسك و نۆك و ماشیان دەفرۆشت.

★ موتابچی: شاڵی ئەستور و سفتیان دروستکردووە، بەکارهێنراوە بۆ دەوری کۆپان و تورەکەی ئالیك.

---

[1] . (گیو موکریانی: 1966)،، وشەی ژێر خان ئێستا لە بواری ئابوریدا بە واتایەکی تر بەکاردێت.

[2] . (گیو موکریانی: 1966).

[3] . ئەکرەمی مەحمودی ساڵحی ڕەشە (1984).

★ وەتراقچی: کاریان فرۆشتنی هەندێك لەو کەرەستانە بوو، کە موتابچی و جۆلاکان دروستیان دەکرد، لەگەڵ فەرشەکۆن و بەڕەو مەوج و مەسینەی حەوت جۆش، ....هتد.

★ خومخانە چی: کار یان ڕەنگکرد نی قو ماش بووە، بە هەمو جۆرە ڕەنگ ێك و بە ئارەزوی ئەو کە سەی دەیویست، ڕەنگی قوماشی خام و بلوری و کلافەی گەورەی دەزویان دەگۆڕی.

★ چەخماخساز: کاریان چاککردن و درو ستکردنی چەك بووە، جگە لە چەك، (فیشەك و مەقا شی زەرد و قەنەو قفلی لولەو ئەڵقەرێز...هتد) یان دروستکردووە.

★ شیرگەرەکان: ئەوانە بوون خەنجەر و شمشێریان دروستکردووە.

★ کەوش درو: وەك لە ناوەکەیەوە د یارە کار یان کەوش بووە، بەڵام کەو شی کۆن، پینە چییەکان چاکیان دەکردەوە.

★ پانی بەرز درویتی: ئەم پیشەیە تایبەت بووە بە دروستکردنی (پانی بەرز)کە پێڵاوێکی ژنانەیە.

★ (سەراج) زین درووەکان: هەموو جۆرە زین و کەلوپەلێکی ولاخی بەرزیان دروستکردووە.

★ مزگەرەکان: (مەنجەڵ و سوزگی و تاوەو جام و مەسینەو سینی. هتد)یان لە مس دروستکردووە.

★ کۆپان درو: کۆپانی هێستر و بارگیر و کەریان دروستکردووە.

★ نالبەند: نالبەندەکان نالیان بۆ سمی ولاخ دادەنا.

★ کارگەچێتی: تایبەت بووە بە دروستکردنی لباد، بۆ ڕایەخ و بۆ لەبەرکردن.

★ کارێزکەند: کارێز و بیریان هەڵدەکەند.

★ تۆکمەچێتی: شیرگەر.

★ چەرچی: ئیشیان کرین و فرۆشتن بووە، بە گەرۆکی لە نێوان دێهاتەکاندا.

★ گولگێری: بەو کارە دەوترا کە جولەکەکان ماڵ بە ماڵ شتیان گێراوە، بۆ فرۆشتن.

(9 -1/3) وشەی پوکاوە لە ئیدیەمدا:

ئەو وشە کۆنا نەی دە چنە فەر هەنگی بنەرەتی یەوە، هە ندێکیان کە بەکارهێنانیان کەمدەبێ تەوە لەکار ناکەون، بۆیان هە یە لە چوار چێوەی فرێزێکدا وە کو ئید یەم بمێن نەوە، وا تە ناولێنراو دەمێن ێت، بەڵام ناولێنەر دەگۆڕێت و بە قالبە فۆنەتیکیەکەیەوە دەچێتە چوارچێوەی ئیدیەمێکەوە. بۆ نموونە[1]:-

★ کۆستی کەوتووە: کەسی لێ مردووە.

- کۆست: دیوار

---

[1] . ئەم نمونانەم لە کتێبی کوردواتەنی (بەرهەمێکی بلاونەکراوەی ع.ع.شەونم)، وەرگرتوە.

⋆ ئۆباڵی بە ئەستۆم.

- ئەستۆ: مل

⋆ ڤیروسیا.

- سیا: ڕەش

⋆ تانجی قوچاغ لە وەختی ڕاوا گوی دێ.

- قوچاغ: خێرا لە ڕۆشتنا

⋆ تەزویەك بەسەرما هات لەکەڵە ئەنگوستی پێمەوە دەرچوو.

- کەڵە ئەنگوست: پەنجەی گەورەی پێ

⋆ تەشپی تڕانە.

- تەشپی: دەفرێکە لە گڵ یان لە دار دروستکراوە، چێشتی تەڕی تیا دەخورا

⋆ تا ڕێوی قەواڵەی خۆی خوێندەوە، پێستیان کەند.

- کەند: لێکردەوە.

⋆ بوبە کۆڵەوژ لەسەرما تەزی.

- کۆڵەوژ: ئەستورو ناشرین، کۆڵە وژ ئەو دارەیە خۆڵی بن تەنوری پێ تێکدەدەن.

⋆ بەکۆی زوخاڵ بێت.

- زوخاڵ: خەڵوز

⋆ بە سرێشیش بەیەکەوە نالکێن

- سرێش: ڕوەکێ کە، جۆرە ئارد ێك لێدرو ستدەکرێت، دەکرێ تە ناو ئاو و دەگیرێ تەوە دە بێ بە جەویەکی بەهێز، چەرم و کاخەز و مقەبای پێ دەلکێنرێت.

⋆ بانەگای گەوەر چل مەن جۆی تێکە
دەوری کوڕکەکەی بە تەما کۆکە

- مەن: دەفرێکە دارینە، دانراوە بۆ پێوانەی دانەوێڵە، نزیکەی (7) کیلۆی دەگرت.

⋆ باره هەژك بنێ بن دەستی خشەی نایەت.

- هەژك: ئەو دڕك و چیلکەو چەواڵەی لە دەشت کۆ دەکرێتەوە و دەخرێتە بن دەست. هەروەها بە لقە دارێکی وشکی فرە پەلوپۆش دەڵێن (هەژك).

⋆ تۆ یەك مەنی من دوو مەنم
بێجگە لە گورز و کەمەنم

- کەمەن: ئەو گوریسەیە یان ئەو پەتەیە کە هەڵدەدرێ بۆ شوێنی بەرزی وەك سەربان، لەوێ ئەو چنگاڵەی کە پێیەوەیەتی لە سەربانەکە گیردەبیچت.

- گورز: تۆپزێکی ئاسنی گەورەیە، بە زنجیرێکەوە بەستراوە، بۆ شەڕکردن بەکارهاتووە.

⋆ ئۆردو بازارە: شوێنی زەلامی هیچ و پوچە

- ئۆردو بازار: لە کۆنا بازاڕێك بووە، لەگەڵ لە شکرا ئەملاو ئەولای کردووە.

⋆ ئەڵێی هەوەڵی دورتك و پیاڵیەتی

- دورتك: یان دوردگ: وشەیەکی کوردیە، عەرەب دومبوگی لێ وەرگرتووە، واتە تەپڵ لێدان و مەی خواردنەوە.

⋆ چەرخی لەچەمەر کێشا.

-چەمەر: قایشێکی پانی درێژە بووە، دەخرێتە سەر پێچکەی ئامێری بچوك، بۆ ئەوەی لەگەڵ مەکینە گەورەکەدا بسوڕێتەوە.

⋆ ئەڵێی بەربەرۆچکەی شەیتانە: شوێنی تەنگەبەرو ناخۆش

- بەربەرۆچکە: جێگەی خۆهەڵخستن لەبەر هەتاو.

⋆ جرپ و جۆپ و جاترە، بەربووك لە بووك چاکترە.

- جرپ و جۆپ: حەرەکاتی ناشرینی ئینسانی لەخۆبایی

- جاترە: گیایەکی بۆن خۆشە دەکرێتە چێشتەوە، لە دەشتەکانا هەیە، پیچشی دەوترێت هەزبێڵە.

⋆ ئەڵێی ڕمووزنە

- ڕمووزن: جنۆکە

★ئەڵێی خرسە: مۆن و توڕەیە

- خرس: ورچ

★ ئەڵێی پەلکە بزانە (هارو هاجە)

- پەلکە بزان: گیاندارێکی ئەفسانەیی هارو هاجە.

★ ئەڵێی پەیتوکەیە: هەمیشە لە جوڵەدایە.

- پەیتوکە: ئەسپێ.

(1/3- 10) یان لە بەرهەمی شاعیرێکدا دەمێنێتەوە:

هە ندێك لەو و شانەی ئەمرۆ بەکارناهێنرێن، لە قۆ ناغێکی مێژو یدا بەکارهاتون، دە توانین هەندێکیان لەبەرهەمی شاعیراندا بەدی بکەین، جگە لەوەی ز مانی شیعر جیاوازە لە ز مانی گفتو گۆی ئاسایی خەڵك، ئەوەش بەهۆی زۆر بەکارهێنانی و شەی جوان و هو نەرەکانی ڕەوانبێژییەوە، وا تە ز مانی شیعر ز مانێکی خوازەییە، بەڵام لە گەڵ ئەوە شدا کۆ مەڵێك و شەی تێدا یە کە وەك خۆ یان بەکارهاتون، هەندێکیش لەوانە ئێستا لە بەکارهێنان کەوتون و بە پێی شیکردنەوەی ماناى شیعرەکە لێیان تێدە گەین، بۆ نموونە[1]:-

- ئابشار : تاڤگە.

بێ مەحەبا ئاو دەڕێژێ گەه بەفزرو گەه بە دەور

چاوی من مودێکە شێوەی ئابشاری گرتووە

(نالی-542)

- ئاشیان= ئاشیانە = هێلانە

وەکو سینەم دەبێ تێکچێ لە هەر جێ دڵ قەراری بێ

لە زولفا ئاشیانەی بەستبێ شێواوە دەیزانم.

(سالم-79)

---

[1] . ئەم دێرە شعرانەم لە فەرهەنگی دیوانی شاعیران، نوسینی (د. محەمەد نوری عارف)، وەرگرتوە، بەڵام ژمارەی پەرەی ئەو دێرە هۆنراوانەم وەك خۆی داناوەتەوە، بۆ گەرانەوە بۆ سەرچاوەی سەرەکی لە کاتی پێویستدا.

- ئاغوش : باوەش
خەزانی ڕەنگی من بۆ ئاینەی ڕوت
خەزانم دی لە ئاغوشی بەهارا
(سالم-25)

- ئاهو : ئاسك
من لەگەڵ جەورو جەفات گەر لافی ئولفەت لێبدەم
هەروەکو ئاهو دەبێ خۆم جوتی شێری نەڕ بکەم
(کوردی-29)

- ئەخگەر: پشکۆ
بەغەیری بۆسەی چاوت ئەگەر قەسدی ویسالت کەم
بە شوعلەی قەهری تۆ یارەب سەراپا قەتلی ئەخگەر بم
(کوردی-22)

- پەیك: پ یادە : لە ئاڤێستا (padika) ، ئەو کە سەیە کە بە پێ بڕوات و ڕێگا ببڕێ، کە سێك کە لێپرسراوی گەیاندن و گواستنەوەی باو بنەو نامەیە، لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر، بە بەرید، پەیامبەر، نامەبەر.
قوربانی تۆزی ڕێگەتم ئەی بادی خۆش مرور
ئەی پەیکی شارەزا بەهەمو شاری شارەزور
(نالی-174)

- پیراهەن: کراس
گەیاندی بۆم سەبا بۆنی عەتری گێو
وەکو پیراهەنی یوسف بە یەعقوب
(سالم-44)

- تەرسا: مەسیحی، لە خواترس، دیندار
توشی دەردێ هاتوم سالم لە عەهدی چاوی یار
شێخی سەنعان بەم سیاقە سیفەتی تەرسا نەبوو
(سالم-107)

- تەناب : گناب: پەتی چادر، پەتی ئەستور، گوریسی ئەستور، ئەم وشەیە ئەمڕۆ لە کورد یدا بووە بە تەناف و بۆ مەبەستێکی تر بەکاردێت.

مەڵێ ڕێگەی کەشندە یا کوشندە ئەژدەر یاخۆ

کەمەندە یا تەنابێ خێوەتی گەردونی گەردانە

(نالی-491)

- چاه: چاڵ ، بیری ئاو

غەزیزە وا لەناو چاهە خوداوەندا نەجاتی دە

لە چێهرەی ئەو بکا یەعقوب دەڵێی شێوەی سەفا پەیدا

(سالم-19)

- چەمەن : زەوی پڕ لەسەوزایی ، مێرگ ، مێرغوزارو چیمەن.

من سەروی ڕەوانی چەمەنی عالەمی باڵام

نالی بە توفەبی بووتە سایە لە دوو من

(نالی-332)

- خار پوشت: ژیشك، ژو ژو

هاتە ڕوی دل لەغەمزە بەسکی ڤەدەنگ

خانەی خار پوشت سینەی تەنگ

(سالم-78)

- داهۆڵ: شتێکە وەکو زەلام لە دارو پەڕۆ دروست دەکرێ و لە ناو کشتوکاڵدا دەچەقێنرێ بۆ سڵەمینەوەی باڵندەو جانەوەر.

مەلەخ تەبعن لە هێشوی دەغڵی دیهتانا بەهەرلادا

لەناو جاڕی گەنم هەریەك وەکو داهۆڵی خەرمانن

(سالم-106)

- شایی: شاهی: جۆرە پارەیەك بووە، کە لەسەردەمی قاجاریەکان و سەرەتای پەهلەو یدا بەرامبەر بە دوو پول یان (50) دیناری ئەو سەردەمە بوو، سەد دیناریش دەیکردە دوو شایی.

نیزامان مولازم مەشەی مازی مازی بیمە مدیللا

لە لادێدا بە دوشایی هەمو جۆ چینێ دیهانن

- فەنەر: فەنەر لە کاغەز دروستدەکرێت و مۆمی لەناوا دادەگیر سێنرێت، هەروەها بە زەمبە لەك یان زەنبەلەکی سەعات و ئیسپرینگیش دەوترێت.

دڵ دەسوتێ چین بەچین دەشکێتە سەریەك وەك فەنەر
خاوەنی ڕوی ئاتەشین و زوڵفی چین چینم نەهات
(کوردی-12)

- کابین: مارەیی، ئەو برە پارەیەیە کە لەکاتی مارەبڕیندا دەچێتە ئەستۆی پیاو.

لە چاوانم هەتاکەی قەترە قەترە خوێن دەکەی ئەی دۆست
کوا ئەم عەهد و پەیمان و وەفا کابینتە بازا
(نالی-96)

- موریچە: مێرولەی بچوك.

دەبینی موی موژەی موریچە میسلی میرئات
لەفیکری موشکافی موی میانت وا بەدەم وردم
(سالم-82)

(3/1- 11) وشەی کۆن و ونبوو لە ڕۆژنامە و گۆڤارە کۆنەکاندا:

گەر سەرنجی ڕۆژنامەو گۆڤارە کوردیيەکان بدەین، وشەو زاراوەیەکی زۆریان تێدا بەدیدەکرێت، کە لە ئیستادا بەکارناهێنرێن، بەڵکو وشەی تر لە بریيان بەکاردێت. زۆربەی ئەو وشانەش عەرەبی بوون. ئەوەی ئیستا بەکاردێت و وەك هاوا تای کۆنەکە یە، بە هەوڵی ئەوکە سانەی خەمی زمانی کوردیا نە هاتونەتە بەکارهێنانەوە، هەندێك لە وشە کۆنەکان بە تەواوەتی لەبەرچاو ونبون، ڕەنگە زۆرکەس لە ماناکەشی تێنەگات، ئەمانە هەندێکن لەو نمونانە:

(بەر لەعەیامێك، موصادیف، ئەشراف، دائیرەی بەلەدیە، گردبوونەوە، لەتەرەف، خوتبە، موئەثیر، بەلیغ، موحافەزە، تەدابیر، ئیجراکردن، بەیان کردن، هەیئەت، تەشکیل کردن، ئەعزاکان، موەفەق بیت، عمومی تیجاران، موفقیەت، ڕەئیسی تیجار، مەقالە، خەبەر، ئەهمیەت، وەتەن، مەنافع، ئیشتراکی، کرام، عمومەن، لەغوە، مەئمور یەت، عانە، کەنۆش، عەیامێك، موعاهەدە، تەشریف، عەرزی، حاکم، حاکمی منفردی، تەجروبەیان کرد، وەفاتی موئسیف، ڕەحمەت و غوفران، ڕوپیە، موتەسەریف، حەزرەت، سەلام و کەلام، خاتیمەی کەلام، ئەعیززا،....)[1].

---

[1] . ئەم وشانە لە ژیانەوەی ژمارە (15) و ئومێدی ئیستقلالی ژمارە (1) و دیاری کوردستانی ژمارە (21)، وەرگیراون.

(12 -1/3) ناوی ئەستێرەکان لە کۆندا:

زانستی ئەستێرەناسی لای کوردیش دەمێکە چووەتە بواری لێکۆڵینەوەوە، بە بەڵگەی ئەوەی لە فەرهەنگی (کۆلکە زێرینەدا)[1]، ناوی ئەو ئەستێرانە هاتون، کە بۆ زانینی پێشبینییەکانی ژیانی مرۆڤ بەکارهاتون:-

بەرخی چەرخ: کەلوی کاوڕ

گای چەرخ: کەلوی گا

جوتە ئابیدەی چەرخ: کەلوی دوانە

کۆنگرەی قرژاڵ: کەلوی قرژاڵ

کۆنگرەی شێریی: کەلوی شێر

کۆنگرەی تەرازو: کەلوی تەرازو

کۆنگرەی دوپشك: کەلوی دوپشك

کەوانی چەرخ: کەلوی کەوان

دەغدەغان: کەلوی گیسك

دۆلکەی چەرخی: کەلوی سەتڵ

کۆنگرەی نەهەنگان: کەلوی نەهەنگ

(13 -1/3) ناوی پارەی کۆن:

هەروەك لەبەشی دووەمدا، کۆمەڵێك نموونەمان هێنایەوە، کە ناوی پارەی تازە بوون، لەهەموشیان تازەتر (یۆرۆ) یە، مێژوی پەیدابوونی بۆ ماوەیەکی کەم پێش ئێستا دەگەرێتەوە، لێرەشدا ناوی کۆمەڵێك پارە دەهێنینەوە، کە ئێستا بەکارناهێنرێن و ناوەکانیشیان بەرەو پوکانەوە چون:-

(ڕوپیە، مەجیدی، عانە[2]، چوار فلسی، ڕیال، پەنجا فلسی، ڕوبع، سەد فلسی، قران، پوول، چوارعانەیی، دووپوولی، بیستوپێنج فلسی، دە فلسی، باقە نەوت[3]، پێنج ڕوپیەیی، یەك دیناری، دەدیناری، بیستوپێنج دیناری، پێنج قرانی....)[4].

---

[1]. گیو موکریانی (1963: 28 و 29).

[2]. ئەم وشەیە لە چوارچێوەی ئیدیەمێکدا ماوەتەوە (عانەیەك ناهێنێ).

[3]. کاغەزی ڕوپیە.

[4]. ئەم نمونانەم لە (د.فاروق عومەر سدیق) و مامۆستا(ع.ع.شەونم) وەرگرتووە.

ئەنجام

ئەنجام:

1. فەرهەنگی زمان بەردەوام لە جلەو شلەقاندایە، واتە لە گۆڕاندایە، ئەم گۆڕانەش هەمیشە شانبەشانی ئەو تازەگەرییانە دەڕوات کە بەسەر پەیوەندییە جۆراوجۆرەکانی کۆمەڵدا دێت.
2. سەرچاوەو ڕێگاکانی فراوانبنی فەرهەنگی زمان لە ری ژمارەو واتای وشەکانییەوە لەسەر بناغەی زمانی کوردی خۆی و وشەی ئەو زمانانەشەوەیە کە کاری تێدەکەن.
3. بە پێی بەرەوپێشچنی پێویستیی کۆمەڵ، فەرهەنگی زمان بە پێی ئەو ئەنجامانەی کە لەم باسەدا پێی گەیشتین، زیاتر لەری واتاو ژمارەوە گەشەدەسێنێت، کەمتریش وشەی لێ دەپوکێتەوە.
4. زاراوەش لەگەڵ وشە ئاساییەکانی زماندا فەرهەنگ پێکدەهێنێت، گەشەدەکات و لێشی دەپوکێتەوە، بەڵام هەرد دیاردەکە بە نیسبەت زاراوەوە، بەستراوە بەو گۆڕان و پێشکەوتنانەوە کە بەسەر زانستە هەمەجۆرەکاندا دێت، بەبەراورد لەگەڵ وشەی ئاسایی زماندا، ئەمان، واتەزاراوە، لە گەشەکردن و پکانەوەدا سسترن.

سەرچاوەكان

سەرچاوەکان:

- **کتێبە کوردییەکان:**

1) ئەکرەمی مەحمودی سالّحی رەشە، شاری سلێمانی، وەزارەتی رۆشنبیری و راگەیاندن، دەزگای رۆشنبیری و بلاّوکردنەوەی کوردی، 1984.
2) ئەمجەد شاکەلی، مندالّی کورد و فەرهەنگی کورد لە هەندەران، سوید، 1989.
3) د.ئەورەحمانی حاجی مارف، رێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم(وشەسازی)، بەشی (5-1)، سلێمانی -2001.
4) د.ئەورەحمانی حاجی مارف، وشە رۆنان لە زمانی کوردیدا، بەغدا، 1977.
5) بیرنارد کەمریّ، جێریدایەمەند، دەوگ والّن، ك. دەیڤید هارلیسن، وەرگێرانی، کامیل محەمەد قەرەداخی.
6) تۆفیق نەبەز، هەندێك لە یاری یە رەسەنەکانی کوردەواری، بەغدا، 1983.
7) جەمال عەبدول، بەرکولێکی زانستە زاراوەسازیی کوری، یەکەم چاپ، سلێمانی، 2001.
8) جەمال نەبەز، زمانی یەکگرتووی کوردی، ئەلّمانیا، 1976.
9) حوسێن محەمەد عەزیز، سەلیقەی زمانەوانی و گرفتەکانی زمانی کوردی، بەرێوەبەرایەتی گشتی چاپ و بلاّوکردنەوە، سلێمانی، 2005.
10) رۆژان نوری عبدالله، فەرهەنگی زمان و زاراوەسازیی کوردی، خانەی چاپ و بلاّوکردنەوەی چوارچرا، سلێمانی، 2007.
11) دکتۆر کامل حسن البصیر، زاراوەی کوردی، چاپخانەی زانکۆی سلێمانی، 1979.
12) سەلام ناوخۆش بەکر، زماننناسی و هەندێ بابەتی زماننناسی کوردی، کۆمەلّە لێکۆلّینەوەیەکی زماننناسی یە، بلاّوکراوەکانی کتێب فرۆشی سۆران، هەولێر، 2004.
13) سەلام ناوخۆش، ئاین و زماننناسی، هەولێر، 2007.
14) صالح علی صالح، فۆلکلۆری یاری و وەرزشی نەتەوەی کورد، بەرگی یەکەم، 1973.
15) د.عەبدلواحد ئەلوافی، وەرگێرانی لە عەرەبیەوە: ئیبراهیم عەزیز ئیبراهیم. هەولێر، 2007.
16) د.محەمەد مەحوی و نەرمین عومەر ئەحمەد، مۆدێلی رێزمانی کوردی، چاپخانەی ژیر، زانکۆی سلێمانی، 2004.
17) د.محەمەد مەحوی، ئاوەزداری و ڕێزمانی ناوەرۆك - وابەستە، زانکۆی سلێمانی، 2006.
18) د.محەمەدی مەحوی، زمان و زانستی زمان، سەرەتایەك بۆ زانستی زمان، بەرگی یەکەم، سلێمانی، 2001.

19) پ.د.محەمەد مەعروف فەتاح، م.سەباح رەشید قادر،چەند لایەنێکی مۆرفۆلۆجیی کوردی، بەشی روناکبیری، سلێمانی، 2006.
20) محمد معروف فتاح، زمانەوانی کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، 1990.
21) پرۆفیسۆر.وریا عمر ئەمین، ئاسۆیەکی تری زمانەوانی، بەرگی یەکەم، وتاری دەزگای چاپ و بلاّوکردنەوەی ئاراس، 2004.

نامەی زانکۆیی(چاپنەکراو):

1) بەکر عومەر عەلی، میتافۆر لە روانگەی زمانەوانییەوە، نامەی دکتۆرا، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی، 2000.
2) عاطف عبداللە فەرهادی، فێرکردنی زمانی کوردی لەسەر بنچینەی پاوەرپۆینت، نامەی ماستەر، کۆلێژی پەروەردەی زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، 2006.
3) عەبدولاّ عەزیز محەمەد، گۆرانی واتای وشە، نامەی ماستەر، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، 1991.
4) کەوسەر عەزیز ئەحمەد، بیردۆزی مۆرفیم و هەندێ لایەنی وشەسازی کوردی، کۆلیژی ئادابی زانکۆی سەلاحەدین، نامەی ماجستیر، هەولێر، 1990.
5) شیلان عومەر حسین، ئیدیۆم و چەشن و پێکهاتنی لە زمانی کوردییدا، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی، 2007.
6) شیلان رەحیم ، شێوازی قسەکردنی ئافرەت لەزاری سلێمانیدا، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی، 2004.
7) سازان رضا معین، واتاو دەوروبەر (لێکۆڵینەوەیەکی پراگماتیکیە)، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، 2005.

- **فەرهەنگەکان:**

1) ئارام مجید شەمێرانی، وشەو زاراوە، چاپی یەکەم، 2007.
2) ئەکرەم قەرەداخی، فەرهەنگی بایۆلۆژی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، 2002.
3) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، فەرهەنگی زاراوەی زماناسی، سلێمانی، 2004.
4) د. تالیب حوسێن، فەرهەنگی زاراوەکانی دەنگسازیی، لە زنجیرە بلاّوکراوەکانی ئاسۆی پەروەردەیی، ژمارە 28، چاپی یەکەم، هەلێر، 2005.
5) جەزا توفیق تالیب و ئەحمەد عەلی ئەحمەد، فەرهەنگی جوگرافیای سروشتی، وردبونەوە: ئەکرەم قەرەداخی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، 2003.
6) جەلیل حەمە زیاد و سەرکەوت سلێمان، فەرهەنگی پیناسینی زاراوەکانی شەریعەت و یاسا، بەشی یەکەم، چاپی یەکەم، هەولێر، 2001.

7) جەلیل حەمە زیاد و سەرکەوت سلێمان، فەرهەنگی پیناسینی زاراوەکانی شەریعەت و یاسا، بەشی دووەم، چاپی یەکەم، هەولێر، 2002.
8) جەمال جەلال حوسێن و دلێر سابیر ئیبراهیم، زاراوەگەلی کاروباری مین، بەشی یەکەم، هەولێر، 2006.
9) جەمال عەبدول، فەرهەنگی راگەیاندن، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، بەرگی یەکەم، 2004.
10) جەمال عەبدول، فەرهەنگی کیمیا، یەکەم چاپ، 1998.
11) جەمال عەبدول، کیمیای ئەندامی، سلێمانی،2002.
12) جەمال عەبدول، فەرهەنگی کیمیای شیکاری، سلێمانی، 2002.
13) رۆشنا ئەحمەد، فەرهەنگی فەلسەفە، وردبونەوە: ئەکرەم قەرەداخی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، 2003.
14) د. سعید عبد اللطیف عبدالکریم، فەرهەنگی پزیشکی ددان، وردبوونەوە: ئەکرەم قەرەداخی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، 2007.
15) گیویی موکریانی، کۆلکەزێرینە، چاپخانەی هەولێر، 1966.
16) عاصی فاتح وەیس، فەرهەنگی وەرزش، وردبونەوە، ئەکرەم قەرەداخی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، 2004.
17) عوبێد خدر، فەرهەنگی کۆمەڵناسی، چاپخانەی دەزگای ئاراس، هەولێر، 2007.
18) ع.ع.شەونم، کوردەواتەنی(بەرهەمێکی بڵاونەکراوە).
19) دکتۆر فەرەیدون عبدالستار، فەرهەنگی ڤێترنەری، وردبونەوە تۆژاندن: ئەکرەم قەرەداخی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، 2003.
20) فەرید شەریفی، فەرهەنگی زاراوەکانی فەلسەفەو زانستە کۆمەڵایەتییەکان، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم، سلێمانی، 2007.
21) کەمال جلال غریب، فەرهەنگی ئەستێرەزانی، وردبونەوە تۆژاندن: ئەکرەم قەرەداخی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، 2004.
22) کەمال غەمبار، زاراوەی راگەیاندن، لە بڵاوکراوەکانی کۆری زانیاری کوردستان، هەولێر، 2006.
23) د.کەمال میراودەلی، فەرهەنگی رێزمانی کوردی، سلێمانی، 2007.
24) لیژنەی ئەدەب لە کۆری زانیاری کوردستان، زاراوەی ئەدەبی، هەولێر، 2006، لە بڵاوکراوەکانی کۆری زانیاری کوردستان.

25) د.محەمەد نووری عارف، فەرهەنگی دیوانی شاعیران، چاپخانەی دەزگای ئاراس، هەولێر، 2007.

26) نەژاد عەبدولقادر شمقار، فەرهەنگی ئابوری، وردبونەوە: ئەکرەم قەرەداخی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، 2003.

27) دکتۆر نوری تاڵەبانی، فەرهەنگی قانونی، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر، 2004.

- **گۆڤارەکان:**

1) ئەورەحمانی حاجی مارف، وشەی زمانی کوردی، کۆری زانیاری کورد، بەغدا، 1975.

2) ئیبراهیم ئەمین باڵدار، بەکارهێنانی کتێبخانە لە لێکۆڵینەوەدا، گۆڤاری کۆری زانیاری کورد، بەرگی (23-24) بەغدا، 1992.

3) ئیبراهیم ئەمین باڵدار، زاراوە و زمان لە کاروانی زانیاری ئەمڕۆدا ڕۆشنبیری نوێ (112)، 1986.

4) د. پاکیزە رفیق حلمی، بوژاندنەوەی زمان، گۆڤاری کۆری زانیاری کورد، بەرگی سێ یەم- بەشی یەکەم، 1975.

5) د.پاکیزە رفیق حلمی، زانیاری زمان و زمانی کوردی، ڕۆشنبیری نوێ، ژمارە(111)،1986.

6) جەمال بابان، هەندێك لەو زاراوانەی واتایەك زیاتر ئەبەخشن، کۆڕی زانیاری کورد بەرگی دووەم بەشی یەکەم، 1974.

7) رەئوفی ئەحمەد ئالانی، وشە بەندان و نەوبەهاری أحمەدی خانی، کاروان، ژمارەکانی 85،86،87، 1990.

8) د.رەفیق شوانی، کاریگەری بزوتنەوەی کورد و فراوانبوونی فەرهەنگی وشەی زمانی کوردی، گۆڤاری کاروان، ژمارە (127)، 1998.

9) زمانەوان، تایبەتنامەی یەکەمین کۆنگرەی زانستی - فێرکاری زمانی کوردی لە ئێراندا، ژمارە(2) تاران(2702) کوردی.

10) د.شەفیق قەزاز، زمانی کوردی نێوان یاسای دەوڵەت و گرفتەکانی خۆی، ئەکادیمی گۆڤاری کۆری زانیاری کوردستان، ژمارە(2)، 2004.

11) شەوکەت ئیسماعیل حسن، دەربارەی وشە، گۆڤاری کاروان، ژمارە (40)، 1986.

12) عەزیزی مەلای رەش، فەرهەنگی کوردستانم خوێندەوە، کاروان ژمارە (152)،

13) عەلادین سوجادی، وشەی کوردی، کۆڕی زانیاری کورد، بەرگی دووەم-بەشی یەکەم، 1974.

14) عبدالمحسن بنى ويس على، چەند زاراوەیەكی ڕەسەن. ڕۆشنبیری نوێ ژمارە(114)، 1987.

15) غازی فاتح وەیس، ڕوناكبیری لە كتێبی (زمانی نەتەوایەتی)،ڕۆشنبیری نوێ، ژمارە(111)، 1986.

16) د. كامل بصیر ، پێناسینی زاراوە ، ڕۆشنبیری نوێ ژمارە(111)، 1986.

17) محەمەد ئەمین هەورامانی، تەماشاكردنیكی سەرپێیی زاری سۆرانی و زاری هەورامی، گۆڤاری كۆری زانیاری كورد، بەرگی دوهەم-بەشی دوهەم، 1974.

18) محمد معروف فتاح، شێوازی ئاخاوتن لەناو ئافرەتی سلێمانی دا، ڕۆشنبیری نوێ ژمارە (107)، 1985.

19) محەمەد فاروق عومەر، ناوی تایبەتی مرۆڤ لە زمانی كورد و چەند زمانێكی تردا، گۆڤاری رۆشنبیری نوێ، ژمارە(125)، 1990.

20) د. نەسرین فەخری، ڕێبازی بە كوردی كردنی زاراوە ، ڕۆشنبیری نوێ ژمارە (114)، 1987.

21) د. نەسرین فەخری، لێكسیكۆلۆژیا، ڕۆشنبیری نوێ، ژمارە (111)،1986.

22) د.نەسرین فەخری، لێكسكیۆلۆژیا، پەرەسەندنی مێژویی واتای وشەو دەوری لە دەوڵەمەندكردنی زماندا، ڕۆشنبیری نوێ ژمارە (101)،1984.

23) نوسەری نوێ ژمارە (19)، ژمارەی تایبەت بە سیمیناری فەرهەنگی كوردی، كانونی یەكەم(2001).

24) هەژار، كوردو سەربەخۆی زمان، گۆڤاری كۆڕی زانیاری كورد، بەرگی دووەم-بەشی یەكەم،

25) هیمداد حوسێن بەكر، زمانی رۆژنامەنوسیی كوردیی دوای راپەرین(1991-1999)، گۆڤاری زانكۆی سلێمانی، ژمارە(ە) ، بەشی B سالی 2001.

26) یاسین حسن حسین گۆران، چەند وشەیەكی سادەی كوردی لە ڕووی واتاوە، كاراوان(ئەمینداریێتی گشتی) ژمارە (80)، 1989.

- **وانەی خوێندنی باڵا:**

1) د. فاروق عومەر سدیق، وانەی مۆرفۆلۆژی، 2006-2007.
2) د. فاروق عومەر سدیق، وانەی لێكسیكۆلۆژی، 2007-2008.
3) د. فاروق عومەر سدیق، وانەی زاراوەسازیی، 2005-2006.
4) د. فاروق عومەر سدیق، وانەی تایبەت(26-3-2007).
5) هۆگر مەحمود فەرەج، وانەی واتاسازیی، 2003-2004.

چاوپێکەوتن:

ناو	رەگەز	تەمەن	شوێنی نیشتەجێبون
ع.ع.شەونم	نێر	1925	سلێمانی
بێگەرد محەمەد عارف	مێ	1957	سلێمانی
دیدەن بەکر عەبدوڵلا	مێ	2001	بەریتانیا
تابلۆ بەکر عەبدوڵلا	مێ	2004	بەریتانیا

- **بە زمانی عەرەبی:**

1) جهينه نصر على- المعرب والدخيل فى المعاجم العربية، دراسة تأثيلية، الطبعة الآولى، 2001م
2) جون لاينز، ت: عباس صادق الوهاب، مراجعة: يوئيل عزيز، اللغة والمعنى والسياق، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، 1987، الطبعة الأولى
3) د. حاتم صالح الضامن، علم اللغة، كلية الأداب، جامعة البغداد، 1989
4) الدكتور حاتم صالح الظامن، فقة اللغة، وزارة التعليم العالى والبحث العلمى، جامعة البغداد، 1411ه- 1990 م.
5) بروفيسور.روى.سى.هجمان، ترجمة: دكتور داود حلمى أحمد السيد، الكويت، 1989، الطبعة الأولى.
6) چومسكى، محاظرات ودن- تأملات فى اللغة، ترجمة: مرتض جواد باقر و عبد الباقى الصافى، دار الشؤون الثقافية العامة، الطبعة الولى، العراق-1990.
7) الدكتور عبدالستار طاهر شريف، الذخيرة اللغوية عند الطفل الكردى فى المنقة كردستان للحكم الذاتى، الجمهورية العراقية وزارة الثقافة والاعلام دار الثقافة والنشر الكردية للتسلسل (208).
8) فردينان دي سوسور، علم اللغة العام، ترجمة: الدكتور يوئيل يوسف عزيز، دار افاق العربية، بغداد، 1985.
9) د. عبدالقادر الفاسيي الفهري ، السانيات واللغة العربية، نماذج تركبية و دلالية، بغداد-العراق
10) ماريوپاى، لغات البشر(أصولها، طبيعتها،تطورها)، ترجمة: الدكتور صلاح العربي ، القاهرة، 1970.
11) د. هادى نهر، الأساس فى فقه اللغة العربية و أرومتها، دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع، عمان، أردن، 2002.

- **به زمانی فارسی:**

1) ج-ئایچسون، مبانی زبان شناسی، وەرگێرانی: محمد حائض، تهران، مؤسسة انتشارات نگاه، 1371، چاپی دووەم.
2) ناشر محمد ابراهیم شریعی افغانستانی، همزبانی و بی زبانی .محمد کاظم کاظمی .چاپ، تهران ؛ 1382.

- **به زمانی ڕووسی:**

1) ئێ ئێ چێرنیشیفا، گۆرانی واتای وشە وەك ڕێگەیەکی بەرەو پێشچونی فەرهەنگی زمان، لە کتێبی زمانەوانی گشتی و تایبەتی، مۆسکۆ، 1960
2) بەرانیکۆڤا.ل.ی ، سەرەتایەك لە زمانەوانی، زانکۆی سارات، 1973.
3) ف.م بیریۆزین، مێژوی لێکۆڵینەوەی زمانەوانی، مۆسکۆ، 1975.

- **به زمانی ئینگلیزی:**

1) Bloomfield Leonard, language, New York, 1954.
2) OXFORD Advanced Learner's Dictionary, oxford University press, 7th edition, 2007.
3) Crystal, David, A Dictionary of linguistics & Phonetics. Fifth Edition, Oxford. 2003.
4) Fromkin Victoria, Robert Rodman, Nina Hyans, An introduction to language seventh edition, 2003
5) Hudson Grover, Essential Introductory linguistics Oxford, 2000.
6) Hudson, R.A, sociolinguistics, Cambridge University press, 1993.
7) John Lyons languages and linguistics, Canbridge.1990
8) Ralph W.pasold, Jeef Connor-Linton, An Introduction to language and linguistics, Cambridge.2006.
9) Katamba, francies, morphology, Macmillan press ltd, first published, 1993.

- **پێگەی ئینتەرنێتی:**

- pages. Slc.edu/~ebj/IM-97/Lecture12/l12/l12.html.

خلاصة البحث

هذه الرسالة بعنوان (تطور وموت خزينة الكلمات في اللغة الكردية)، وان المادة الرئيسة للرسالة هي باللهجة الكرمانجية الجنوبية، وأحيانا في بعض المواضع أعتمدنا للضرورة على ايراد أمثلة من اللغة العربية واللغة الانكليزية و لغات آخرى. وحاولنا وفق المنهج الوصفي التحليلي تحليل فصول الرسالة التي هي عبارة عن مقدمة و ثلاثة فصول و استنتاجات.

في الفصل الاول: تناولنا خزينة الكلمات وأنواعها وقد تم بيان التغيرات بشكل عام والتي تضم (التطور و الموت) وتم تحديد أسباب هذه التغيرات ضمن سببين لغوي و غيرلغوي، وفي محور آخر تم بيان الطرق التي تضاغ بها الكلمات.

وفي الفصل الثاني: تم التحدث فيه عن تطور خزينة الكلمات والموضحة في عدة نواحي، منها: (اللغوية، الأدبية، الأعلامية، العلمية،....الخ).

آما في الفصل الثالث: فقد تم توضيح موت خزينة الكلمات في عدة محاور، منها (اللوازم البيتية، الأسلحة، المهن، الملابس،....الخ).

وفي النهاية، تم استعراض و بيان بعض الاستنتاجات، منها:

1. **ان اللغات تنمو وتتطور أكثر من تلاشيها و فنائها، و هذا يعود الى طبيعة الحياة، اذ هي في تغير مستمر، وان التقدم الحاصل في الحياة يؤدي الى تطور اللغات، أما موت مفردة واحدة فيحتاج الى سنوات عديدة حتى يتم ذلك.**
2. **ان تطور كلمات اللغات يتم بعدة طرق، وان هذه الطرق لاتؤدي الى موتها، لأن الكلمات نفسها موجودة في اللغة و لها منبع و طريق وجودها ولكن هناك سبب واحد لمحوها وعدم بقائها.**

ABSTRACT

This thesis is entitled (Expansion and Obsolescence in Kurdish lexicon). It adopts the descriptive analysis method. Southern kurmanji dialect is the realm of this study, and examples from Arabic, English, and other languages are used to illustrative purposes in some places.

The thesis comprised three chapters, an introduction and a conclusion.

In the first chapter, the lexicon and its types are discussed. Language changes, through the process of Expansion and Obsolescence, are illustrated and the majour reasons for these changes are attributed to both linguistic and non-linguistic factors. Another pivot in this chapter discusses the ways in which words are formed.

Chapter two is allocated to the Expansion of the lexicon. This Expansion is illustrated on the levels of the fields of linguistic, literary, media, scientific, etc.

Chapter three is allocated to the Obsolescence of the lexicon. This aspect in turn is illustrated through examples in the fields of clothing, household stuff, weapons, career, etc.

A conclusion sums up the major outcomes of the thesis as follows:

1. Language tends to develop rather than Obsolescence. This can be attributed to the fact that life is continuously changing and that Expansions in life lead to Expansions in language. Yet, it takes years till a word died out from a language.

2. Word Expansion sources are various. These sources are not identical to those of word Obsolescence since a word is already present in the lexicon, because its source and ways of Expansion exist, and yet a factor contributes in its Obsolescence.